

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
Факультет педагогіки і психології

Кафедра педагогіки і методики
початкової та дошкільної освіти

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
РОЗВИТОК МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ
СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ
ЗАСОБАМИ ЕКСКУРСІЙ-ОГЛЯДІВ

Спеціальність 012 Дошкільна освіта
Освітньо-професійна програма «Дошкільна освіта»

Здобувачки вищої освіти
освітнього рівня «магістр»
Мороз Олесі Володимирівни
НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:
кандидат філологічних наук, доцент
кафедри філологічних дисциплін
початкової та дошкільної освіти
Турко Ольга Василівна

РЕЦЕЗЕНТ:
директор Тернопільського закладу
дошкільної освіти (ясла-садок) №26
Тернопільської міської ради
Баб'юк Наталія Омелянівна

АНОТАЦІЯ

Мороз О.В. Розвиток монологічного мовлення старших дошкільників засобами екскурсій-оглядів. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр» зі спеціальності 012 Дошкільна освіта. ТНПУ ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2025. 68 с.

У першому розділі магістерської роботи розкрито сутність поняття «монологічне мовлення» в лінгвістичному та психологічному аспектах; описано лінгводидактичні особливості розвитку монологічного мовлення дошкільників як діяльнісного процесу.

Другий розділ присвячено аналізу екскурсій у роботі над розвитком мовлення дошкільників; опису результатів експериментального дослідження, зокрема застосування екскурсій-оглядів як засобу розвитку монологічного мовлення старших дошкільників.

Ключові слова: *діти старшого дошкільного віку, мовлення, монологічне мовлення, екскурсія, екскурсія-огляд.*

ANNOTATION

Moroz O.V. Development of monological speech in older preschoolers through excursions and tours. Master's thesis to obtain the title Master Degree Preschool Education 012. Ternopil, 2025. 68p.

The first chapter of the master's thesis reveals the essence of the concept of 'monological speech' in linguistic and psychological aspects; it describes the linguistic and didactic features of the development of monological speech in preschoolers as an activity process.

The second chapter is devoted to the analysis of excursions in the work on the development of speech in preschoolers; it describes the results of experimental research, in particular the use of excursions-tours as a means of developing monological speech in older preschoolers.

Keywords: *older preschool children, speech, monological speech, excursion, excursion-tour.*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ.....	7
1.1. Сутність поняття «монологічне мовлення».....	7
1.2. Лінгводидактичні особливості розвитку монологічного мовлення дітей старшого дошкільного віку.....	21
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ РОБОТИ НАД МОНОЛОГІЧНИМ МОВЛЕННЯМ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ЕКСКУРСІЙ- ОГЛЯДІВ.....	32
2.1. Екскурсія як дидактичний засіб розвитку мовлення дошкільників.....	32
2.2. Організація та зміст експериментального дослідження.....	43
ВИСНОВКИ	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	56
ДОДАТКИ	62

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Мовлення є основним засобом спілкування та пізнання світу дитиною, показником її інтелектуального й особистісного розвитку. У старшому дошкільному віці відбувається інтенсивне становлення зв'язного мовлення, зокрема його монологічної форми, що є важливою передумовою успішного навчання в школі. Саме вміння послідовно, логічно й образно висловлювати власні думки забезпечує розвиток комунікативної компетентності дитини, формує здатність до самовираження, розвиває мислення, уяву, мовне чуття.

Сучасна система дошкільної освіти України орієнтується на положення Базового компонента дошкільної освіти (2021)[2], де наголошено на необхідності розвитку мовленнєвої компетентності дитини як складника життєвої компетентності. Практика показує, що рівень сформованості монологічного мовлення у значній частини старших дошкільників залишається недостатнім: діти відчують труднощі в побудові розгорнутих висловлювань, у доборі мовних засобів, у вираженні емоційно-ціннісного ставлення до побаченого. Відтак важливим є пошук ефективних засобів формування комунікативної компетентності загалом, монологічної здатності зокрема.

Одним із результативних шляхів вирішення окреслених питань є використання екскурсій-оглядів – діяльності, яка поєднує пізнавальну, комунікативну та емоційно-ціннісну складові. Екскурсії-огляди створюють природні умови для розвитку мовлення дітей, стимулюють спостережливість, збагачують словник, сприяють формуванню вмінь описувати, розповідати, узагальнювати побачене, тобто природно спонукають до монологічного висловлювання.

Попри наявність праць, присвячених мовленнєвому розвитку дошкільників (О. Ушакова, Н. Гавриш, Т. Піроженко, К. Крутій, О. Кононко, Л. Калмикова та ін.), питання розвитку монологічного мовлення засобами екскурсій-оглядів педагогічній теорії та практиці досліджено недостатньо. Не розроблено чіткої методики організації таких екскурсій з урахуванням мовленнєвих завдань, не визначено критеріїв і показників ефективності їх використання.

Актуальність теми магістерської роботи зумовлена, по-перше, потребою реалізації вимог Базового компонента дошкільної освіти щодо формування мовленнєвої компетентності дітей; по-друге, необхідністю пошуку ефективних педагогічних засобів розвитку монологічного мовлення у старших дошкільників; по-третє, недостатньою розробленістю методики використання екскурсій-оглядів у мовленнєвому розвитку дітей дошкільного віку; по-четверте, орієнтацією сучасної освіти на комунікативно-діяльнісний підхід, який найповніше реалізується в природних формах спілкування, зокрема під час екскурсій.

Об’єкт дослідження – мовленнєвий розвиток старших дошкільників у процесі освітньої діяльності, спрямованої на формування монологічного мовлення.

Предмет дослідження – педагогічний вплив на монологічне мовлення дітей старшого дошкільного віку в процесі екскурсійно-оглядової діяльності.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність екскурсій-оглядів на розвиток монологічного мовлення старших дошкільників.

Завдання дослідження:

- проаналізувати психолого-педагогічну та лінгвометодичну літературу щодо розвитку монологічного мовлення старших дошкільників;
- визначити особливості формування монологічного мовлення дітей старшого дошкільного віку;

- провести експериментальне дослідження ефективності екскурсій-оглядів на монологічне мовлення дошкільників;
- проаналізувати результати експерименту, оцінити рівень розвитку монологічного мовлення дітей до і після впровадження системи;
- надати практичні рекомендації вихователям щодо використання екскурсій-оглядів для розвитку монологічного мовлення старших дошкільників.

Гіпотеза дослідження. Якщо у процесі освітньої діяльності старших дошкільників систематично використовувати екскурсії-огляди, організовані з урахуванням мовленнєвих завдань і спрямовані на стимулювання спостережливості, опису та розповіді, то це позитивно вплине на розвиток їхнього монологічного мовлення, підвищить логічну структуру, образність та багатство словника.

Методи дослідження: *теоретичні методи* (аналіз та узагальнення науково-методичної літератури з психології, лінгводидактики, дошкільної освіти щодо розвитку монологічного мовлення дітей; вивчення нормативних документів; систематизація та класифікація інформації про педагогічні засоби розвитку мовлення та форми організації екскурсій); *емпіричні методи* (спостереження за мовленнєвою діяльністю дітей під час екскурсій-оглядів; опитування дітей з метою виявлення рівня розвитку монологічного мовлення; вивчення продуктивної діяльності дітей (тексти, розповіді, малюнки); анкетування та інтерв'ю вихователів для оцінки педагогічних умов і ефективності організації екскурсій); *експериментальні методи* (констатувальний експеримент – визначення рівня розвитку монологічного мовлення до впровадження системи екскурсій; формувальний експеримент – застосування розробленої системи екскурсій-оглядів для стимулювання монологічного мовлення; контрольний експеримент – оцінка результатів після впровадження, порівняння з початковим рівнем); *методи обробки результатів* (кількісна оцінка результатів експерименту; графічне відображення результатів, аналіз тенденцій, узагальнення даних).

Наукова новизна роботи полягає в уточненні особливостей використання екскурсій-оглядів як засобу розвитку монологічного мовлення старших дошкільників; експериментальній перевірці педагогічних умов, форм і методів організації екскурсій-оглядів, спрямованих на стимулювання логічної послідовності, образності та збагачення словника монологічних висловлювань дітей.

Практичне значення полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані вихователями закладів дошкільної освіти для організації екскурсій-оглядів як ефективного засобу розвитку монологічного мовлення старших дошкільників. Матеріали дослідження сприятимуть підвищенню комунікативної компетентності дітей, розвитку логічного, образного та зв'язного мовлення, що є важливою передумовою успішної адаптації до навчання в школі.

Структура роботи: вступ, два розділи, загальні висновки, список використаних джерел, додатки.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ

1.1. Сутність поняття «монологічне мовлення»

Мовлення є фундаментальною формою людської комунікації та важливим засобом пізнання світу. Воно виконує не лише функцію передачі інформації, а й сприяє розвитку мислення, уяви, пам'яті, уваги та емоційно-ціннісного сприйняття дійсності. У дошкільному віці мовлення відіграє особливу роль, оскільки саме в цей період формується здатність дитини до логічного, послідовного та зв'язного висловлювання думок, що є передумовою успішної навчальної діяльності у школі.

Для дошкільника мовлення виконує одночасно кілька функцій: пізнавальну, емоційну, соціальну та регулятивну. Завдяки мовленню дитина вчиться пояснювати свої дії, описувати явища, аргументувати думки, виражати емоції та оцінки. Через мовну діяльність формуються логічне мислення та здатність встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між явищами, що є важливою передумовою розвитку інтелектуальної самостійності та критичного мислення.

Мовлення також стимулює розвиток уяви та творчих здібностей дитини. В процесі опису побаченого або вигадування розповідей, як зазначає А. Богуш, дитина тренує образне мислення, формує здатність комбінувати реальні та уявні події, створювати власні сюжети[8]. Це важливо не лише для мовленнєвого розвитку, а й для загального пізнавального та емоційного розвитку дитини, оскільки через уяву формуються навички аналізу, синтезу та прогнозування подій.

Окрім цього, мовлення виконує соціальну функцію, сприяючи включенню дитини в колектив, розвитку комунікативних навичок, умінню вислуховувати інших та взаємодіяти в групових ситуаціях. Монологічне

мовлення дозволяє дитині висловлювати власну позицію, обґрунтовувати її, що є важливим компонентом формування соціальної компетентності та впевненості в спілкуванні.

Освітня лінія «Мовлення дитини» у Базовому компоненті дошкільної освіти передбачає, що дитина засвоює культуру мовлення та спілкування, опановує елементарні правила користування мовою в різних життєвих ситуаціях, а також оволодіває мовою як засобом пізнання світу і способом ефективної комунікації[2]. Це є одним із найважливіших досягнень дошкільного віку, оскільки саме мова стає основним каналом зв'язку, через який дитина отримує інформацію про навколишнє середовище та опановує досвід соціальної взаємодії.

Мовленнєва діяльність дітей дошкільного віку охоплює різні види слухання та говоріння, під час яких формуються ключові мовленнєві вміння та навички: здатність сприймати й аналізувати інформацію, будувати логічні висловлювання, формулювати власну думку та передавати її оточенню. Відповідно до Базового компоненту дошкільної освіти, кінцевою метою мовленнєвого розвитку є сформованість комунікативної компетенції, що забезпечує дитині можливість ефективно взаємодіяти з навколишнім світом та успішно соціалізуватися[2].

Однією з основних функцій мовлення є мовленнєве спілкування, яке в дошкільному віці розвивається поступово. Спершу дитина користується ситуативним мовленням, що відповідає конкретним ситуаціям і предметам, а згодом переходить до контекстуального мовлення, здатного описувати різні події та явища у більш узагальненій формі. На цьому етапі починає формуватися навичка пояснювального мовленнєвого спілкування, коли дитина не лише повідомляє інформацію, а й пояснює її зміст, причинно-наслідкові зв'язки та власну позицію.

Розвиток цієї мовленнєвої функції потребує від дитини високого рівня психічного розвитку, який, своєю чергою, стимулює подальший розвиток мовлення. Таким чином, мовленнєва діяльність у дошкільному віці стає не

лише засобом пізнання світу, а й інструментом соціалізації, розвитку мислення, творчості та комунікативної компетентності.

Монологічне мовлення формується через різні види діяльності: спостереження, розповіді, ігрові ситуації, читання художньої літератури, а також пізнавальні екскурсії та огляди, які дозволяють дитині переживати досвід, описувати побачене та структурувати власні висловлювання. Таким чином, розуміння сутності монологічного мовлення та його значення для розвитку старших дошкільників є необхідною основою для організації ефективної педагогічної роботи та вибору відповідних методів навчання.

Розвиток мовлення дітей 5–6 років є багатокompонентним і включає низку взаємопов'язаних структурних елементів. Серед них особливе місце займає мовленнєва компетентність, яка виступає однією з ключових характеристик особистості дитини, що визначає її здатність ефективно спілкуватися та адекватно виражати власні думки. Наступним компонентом є мовленнєвий розвиток, який передбачає формування конкретних умінь і навичок, необхідних для повноцінного функціонування мовлення, зокрема здатності будувати зв'язні висловлювання, підбирати відповідну лексику та граматичні конструкції.

Не менш важливою складовою є навчання мови, що передбачає засвоєння базових знань про структуру та правила мовлення. Цей процес опирається на розвиток мовного чуття дитини і одночасно стимулює його подальше вдосконалення, забезпечуючи основу для правильного використання мови у різних ситуаціях спілкування. До структурних компонентів належить мовленнєве виховання, головною метою якого є формування високого рівня мовленнєвої культури, розвиток поваги до мови, уміння дотримуватися норм і стилю мовлення та усвідомлювати етичну та соціальну значущість власних висловлювань.

Таким чином, розвиток мовлення старших дошкільників є комплексним процесом, у якому взаємодіють знання, уміння, навички та мовна культура, формуючи цілісну мовну особистість. Особливо важливим є

формування монологічного мовлення, яке дозволяє дитині послідовно та логічно висловлювати власні думки, описувати явища та події, аргументувати судження та передавати власні враження. Саме через розвиток монологічного мовлення проявляються і взаємодіють усі структурні компоненти мовлення: мовленнєва компетентність забезпечує правильність і доречність висловлювань, мовленнєвий розвиток – їх логічну побудову та зв'язність, навчання мови – точність і багатство лексики, а мовленнєве виховання – культуру й виразність висловлювань.

Отже, ефективне формування монологічного мовлення старших дошкільників є ключовим показником мовного розвитку дитини та основою її успішної підготовки до навчання у школі, що обґрунтовує необхідність пошуку ефективних педагогічних засобів і методів стимулювання цього процесу.

Серед науковців-лінгводидактів, які займаються вивченням формування культури українського мовлення, варто виділити Г. Берегову, М. Вашуленко, К. Климова, М. Наумчук, А. Коваль, М. Брус, Т. Окуневич, Л. Паламар, М. Пентилюк, Г. Сагач та ін. Здебільшого вчені розглядають культуру мовлення як володіння унормованим літературним мовленням в усній і писемній формах на всіх мовних рівнях. Також звертається увага на вміння використовувати мовні засоби, що є оптимальними для конкретної ситуації мовлення. Особливу увагу приділяють здатності обирати мовні засоби, що найбільш відповідають конкретній комунікативній ситуації, котра забезпечує ефективність спілкування та формує позитивний соціальний імідж мовця. Таким чином, культура мовлення поєднує у собі не лише знання мовних норм, а й уміння адаптувати мовлення до конкретного контексту, адресата та мети висловлювання, що робить її невід'ємною складовою загального розвитку мовленнєвої особистості. Формування культури мовлення у старших дошкільників є особливо важливим, оскільки в цей період дитина не лише збагачує словниковий запас і вдосконалює граматичні конструкції, а й вчиться дотримуватися мовленнєвих норм, будувати логічно

послідовні висловлювання та передавати власні думки у зрозумілій та доречній формі. Ці навички становлять базу для розвитку монологічного мовлення і подальшого успішного навчання у школі.

М. Брус стверджує, що мовлення можна розглядати як основну форму мовної діяльності, що забезпечує спілкування людей між собою за допомогою мови, оскільки має індивідуальний характер, на його особливості впливають різноманітні фактори: вік, стать мовця, умови виховання, рівень освіти, соціальне становище та інші зовнішні обставини [11, с. 4].

Не менш важливу роль відіграють психологічні та особистісні чинники, які визначають стиль і якість мовлення конкретної людини. До них належать темперамент, характер, емоційний стан, здоров'я та інші індивідуальні особливості. Саме поєднання зовнішніх соціальних та внутрішніх психологічних чинників формує унікальний спосіб вираження думок і почуттів у мовленні кожної дитини, впливає на його логічність, емоційність, точність і виразність.

У старшому дошкільному віці ці фактори особливо значущі, оскільки визначають темп і рівень розвитку мовлення, здатність будувати зв'язні монологічні висловлювання та адекватно реагувати на мовні ситуації в колективі. Розуміння впливу індивідуальних характеристик дитини на мовлення дозволяє педагогам коригувати навчально-виховний процес і підбирати оптимальні засоби стимулювання мовленнєвої активності.

М. Наумчук слушно зазначає, що культура мовлення включає вміння дотримуватися норм усної та письмової літературної мови, таких як правильна вимова, наголос, слововживання, орфографія, морфологічні та синтаксичні конструкції. Водночас науковиця передбачає здатність ефективно використовувати виражальні можливості мовизалежно від мети висловлювання, комунікативного наміру та умов спілкування [38]. Тобто культура мовлення поєднує у собі знання правил мови та вміння їх застосовувати на практиці, забезпечуючи точність, доречність і виразність висловлювань. У старшому дошкільному віці розвиток таких навичок є

особливо важливим, оскільки формує основу для зв'язного монологічного мовлення, дає змогу дитині адекватно виражати свої думки, описувати події та явища, аргументувати власні судження і взаємодіяти з іншими учасниками спілкування. Таким чином, культура мовлення виступає не лише як набір правил і знань, а й як здатність до ефективної комунікації, що враховує соціальний контекст, мету висловлювання та індивідуальні особливості мовця.

А. Богуш доводить, що культура мовлення або спілкування визначається дотриманням усталених норм усної та писемної літературної мови та зісвідомим, цілеспрямованим і майстерним використанням мовних засобів залежно від мети висловлювання та конкретних обставин комунікації, охоплює не лише правила граматики, лексики та фонетики, а й здатність адекватно адаптувати мовлення до ситуації спілкування, підбираючи відповідні форми висловлювання для досягнення комунікативної мети [8]. Крім того, культура спілкування включає і мовленнєвий етикет, тобто знання і використання загальноприйнятих таких формул ввічливості, як привітання, прощання, побажання, запрошення та інші типові соціальні вирази. Освоєння таких норм допомагає дитині впевнено взаємодіяти в соціальному середовищі, підтримувати контакт із співрозмовниками та формувати позитивний соціальний імідж. У старшому дошкільному віці розвиток культури мовлення стає особливо актуальним, оскільки дитина не лише засвоює мовні правила, а й починає усвідомлювати соціальну та етичну значущість власного мовлення, що безпосередньо впливає на формування зв'язного та доречного монологічного мовлення.

А. Гончаренко трактує мовлення як міру, ступінь, якість відтворення дитиною мови. «Мовленнєва особистість – це особистість, яка відтворює мову через своє особливе світосприйняття і світобачення. Тому мовлення як культурологічний чинник є не тільки засобом, а й основою становлення особистісної культури та самовизначення дитини. Воно є особливою формою діяльності малюка та особливим результатом його зусиль в освоєнні

життєвого простору» [19, с.10].

Сучасні дослідники підкреслюють, що розвиток мовлення у дітей старшого дошкільного віку має визначальне значення для формування особистості, мислення та комунікативної компетентності. Зокрема, К. Крутій зазначає, що мовно-мовленнєвий розвиток дитини передбачає наявність оптимального для віку кола лінгвістичних уявлень, сформованість мовно-мовленнєвих умінь і навичок, розвиток мовлення, мовленнєвої активності та самостійності в оволодінні лінгвістичною інформацією. Крім цього, дитина повинна вміти ефективно користуватися різними засобами спілкування [29].

На думку Т. Піроженко, мовленнєвий розвиток є рушійною силою становлення особистості дитини в дошкільні роки. Підкреслює, що своєчасне формування мовних умінь створює умови для повного розкриття потенційних можливостей кожної дитини [42].

І. Луценко акцентує, що розвиток мовлення є ключовою умовою формування особистості дошкільника, і наголошує на необхідності забезпечення таких умов у дошкільній освіті. Зазначає, що мовленнєвий розвиток неможливий без вербальної взаємодії з дорослими та однолітками, адже паралельне формування мовлення та комунікативної діяльності зумовлене віковими закономірностями розвитку дітей. Виникнення мовлення можливе лише за умови регулярного спілкування з дорослими, що робить мовленнєву взаємодію вихователя з дітьми важливим комунікативним чинником розвитку мовлення. Тому педагог повинен володіти професійними вміннями і навичками ефективного мовленнєвого спілкування з дітьми [35, с. 5].

Таким чином, сучасні наукові підходи підкреслюють, що мовленнєвий розвиток старших дошкільників не обмежується лише оволодінням лексиною та граматиною, а включає формування мовної активності, уміння висловлювати власні думки, планувати висловлювання та застосовувати мовні знання у спілкуванні. Крім цього, виступає основою подальшого навчання, соціальної адаптації та розвитку комунікативної компетентності

дитини.

Мовлення неможливе без суб'єктів, які його реалізують. Суб'єктами мовленнєвої діяльності є люди, що формують соціальний простір, взаємодіють у суспільстві та забезпечують комунікацію між його членами. У широкому розумінні, суспільство – це частина матеріального світу, яка виступає формою життєдіяльності людей, а також сукупність відносин між ними, що виникають у процесі спільної діяльності. У вузькому значенні термін «суспільство» може характеризувати певний тип суспільних утворень (наприклад, первісногромадський, рабовласницький, феодальний) або населення конкретної країни. У контексті мовлення суб'єктами цього процесу є члени суспільства, які, використовуючи рідну мову, здійснюють базову комунікацію та взаємодію в межах певного мовного середовища. Мова та мовлення відіграють роль не лише інструменту обміну інформацією, а й механізму формування та підтримки соціальних зв'язків, взаєморозуміння і стабільності у суспільстві[34].

Незважаючи на важливість мови в соціальному житті, її вплив на суспільство вивчений досить обмежено. Зокрема, питання щодо того, яким чином мовлення формує поведінку людей та впливає на соціальні процеси, часто викликає дискусії. Проте загальновідомо, що мова є основним засобом мислення, оформлення та поширення інформації, і від рівня розуміння словесних знаків у різних соціальних групах залежить їхня реакція на суспільні події.

Поняття зв'язного мовлення у лінгвістиці та лінгводидактиці розглядається в двох основних аспектах: як процес створення зв'язного висловлювання та як продукт мовленнєвої діяльності. Зв'язне мовлення характеризується як єдине смислове і структурне ціле, що складається з тематично та логічно пов'язаних між собою частин і відображає всі суттєві сторони предметного змісту висловлювання.

У процесі створення зв'язного мовленнєвого продукту виділяють діяльнісний та особистісний компоненти. Діяльнісний компонент

визначається процесами утворення і сприймання повідомлення, регуляції та контролю власної мовленнєвої діяльності, тобто тим, як дитина організовує і формує висловлювання. Особистісний компонент проявляється у тому, що мовлення відображає індивідуальні особливості мовця, його особистість та рівень загальної культурної підготовки.

Однією з ключових функцій зв'язного мовлення є комунікативна функція, яка реалізується у двох основних формах: монологі та діалозі. Монологічне мовлення дозволяє дитині висловлювати власні думки послідовно, логічно і завершено, а діалогічне забезпечує взаємодію з іншими учасниками спілкування, обмін інформацією та уточнення змісту повідомлення[9].

Діалог є однією з форм мовної комунікації, у якій учасники обмінюються репліками, тобто окремими висловлюваннями, що взаємно реагують на висловлювання співрозмовника. До характерних лінгвістичних особливостей діалогу належать використання розмовної лексики та фразеологізмів, уривчастість і недомовленість висловлювань, а також їхня скороченість та стислий характер. У діалогічному мовленні часто трапляються як прості, так і складні безсполучникові речення, що відображають природний ритм мовної взаємодії[7, с. 393]. Особливістю діалогу є його імпровізаційний та реактивний характер, який передбачає швидку адаптацію висловлювання до змісту попередньої репліки співрозмовника, а також здатність миттєво коригувати формулювання залежно від ситуації спілкування. Таким чином, діалог сприяє розвитку оперативного мовного мислення, комунікативної гнучкості та здатності до соціальної взаємодії, що є важливими аспектами мовленнєвого розвитку дошкільників.

Монолог – це форма мовлення однієї особи, спрямована на сприймання її висловлювань іншими людьми, при цьому він не передбачає миттєвої або безпосередньої реакції слухачів. Монолог дозволяє мовцю послідовно і цілісно викласти думку, описати явища чи події, передати власні

враження та оцінки, структуровано викласти інформацію. Особливістю монологічного мовлення є його логічна завершеність та цілісність, що відрізняє його від діалогу, де висловлювання формуються у відповідь на репліки співрозмовника. Монолог дає змогу дитині або дорослому виявити індивідуальні особливості мовлення, проявити власний стиль, емоційне забарвлення та рівень мовної культури[7].

До лінгвістичних характеристик монологічного мовлення належать:

- структурною завершеністю речень (кожне висловлювання граматично оформлене і логічно завершене);
- відносною повнотою висловлювання, що дозволяє передати основну думку або зміст події;
- розгорнутістю та різноструктурністю фраз, які забезпечують динамічність та багатство мовлення;
- достатньо складним синтаксисом, що включає використання складних речень і різноманітних конструкцій;
- зв'язністю, яка передбачає володіння мовними засобами міжфразового зв'язку та логічного переходу між частинами висловлювання.

Монолог вирізняється певною завершеністю, оскільки висловлювання має цілісну структуру та чітко сформульовану думку.

У процесі монологічного висловлювання мовець може використовувати позамовні та інтонаційні засоби виразності, проте вони мають другорядну роль у порівнянні з діалогом, оскільки монолог менш емоційно забарвлений. На відміну від діалогу, який підтримується конкретною ситуацією чи запитаннями співрозмовника, монолог орієнтований на багатьох слухачів одночасно і виникає насамперед під впливом внутрішніх мотивів мовця, який сам обирає тему та мовні засоби для висловлювання.

Монолог виступає як основний засіб логічно та послідовно організованого повідомлення, є більш усвідомленим і довільним порівняно з діалогом. Для його створення потрібна триваліша внутрішня підготовка,

попереднє обдумування, зосередження на головному, а також уміння вибірково використовувати доречні мовні засоби, залежно від конкретної комунікативної ситуації. Цей вид мовлення вбирає в себе всі досягнення дитини у володінні рідною мовою, оскільки він є більш складним, організованим та довільним видом мовленнєвої діяльності. Формування монологічного мовлення потребує спеціального педагогічного спрямування, адже воно поєднує в собі розвиток мовної компетентності, логічного мислення та здатності до цілеспрямованого і структурованого висловлювання думок.

В освітньому процесі монологічне мовлення виконує низку важливих комунікативних функцій, серед яких виділяють:

- *розважальну функцію*, коли дитина виступає перед аудиторією – на сцені або серед друзів – з метою створення приємних емоцій у слухачів; це відбувається, наприклад, під час проведення свят, інсценування казок, драматизації тощо;

- *ритуально-культову функцію*, що проявляється у висловлюваннях під час ритуальних дій або обрядів, наприклад, промовляння закличок, участь у традиційних святкових заходах;

- *впливову функцію*, коли мовленнєві висловлювання спрямовані на спонукання до певних дій, попередження небажаної поведінки або переконання інших у правильності поглядів і дій;

- *експресивна функція*, яка дозволяє дитині виразити власний емоційний стан та зняти емоційну напруженість;

- *інформативна функція*, що полягає у передачі інформації про предмети та явища навколишнього світу, описі дій, станів та подій; такі висловлювання реалізуються у формі описових або творчих розповідей, складання казок і міні-історій.

Кожна з цих функцій має свої мовні засоби вираження думки, психологічні стимули та комунікативну мету. Аналіз освітніх програм дошкільної освіти свідчить, що для закладів дошкільної освіти найбільш

актуальними є розважальна та інформативна функції монологічного мовлення. У старшому дошкільному віці діти здатні складати розповіді про власний досвід, творчі історії за картинками або казками, брати активну участь у проведенні свят, розваг та інсценування казок. Таким чином, розвиток монологічного мовлення у дошкільників сприяє формуванню комунікативної компетентності, мовної креативності та вміння виразно і логічно викладати власні думки, що є важливою складовою підготовки дитини до навчання у школі та активної соціальної взаємодії.

У закладах дошкільної освіти дітей навчають двох основних форм монологу: самостійної розповіді та переказу. Під час самостійної розповіді дитина обирає тему, добирає зміст і форму висловлювання, висловлює власні думки та досвід. У випадку переказу матеріалом для мовлення є літературно-художній текст, який дитина відтворює, передаючи зміст, головні події та характери героїв. Розвиток обох форм монологу сприяє формуванню у дітей логічного мислення, мовної креативності, зв'язного та грамотно структурованого мовлення, що є важливою складовою підготовки до шкільного навчання та комунікативної компетентності дошкільника.

З психологічної точки зору монологічному мовленню властиві такі характерні риси:

- *однонаправленість* (монологічне мовлення спрямоване на сприймання слухачами і не розраховане на миттєву реакцію у вигляді мовлення уголос, що відрізняє його від діалогу);

- *зв'язність* відрізняє монолог від випадкового набору речень і розглядається у двох аспектах: психологічному, де зв'язність означає логічну та композиційну єдність думки у тексті як продукті говоріння; мовному, що передбачає володіння засобами міжфразового зв'язку для забезпечення цілісності висловлювання;

- *тематичність* (монологічне мовлення завжди пов'язане з певною темою, яка визначає комунікативно-сміслову організацію висловлювання;

тема може розпадатися на ряд підтем або мікротем, що допомагає дитині структурувати думку та логічно викладати зміст);

– *контекстуальність* (хоч монолог і орієнтований на загальний контекст, він може бути ситуативним, як, наприклад, спонтанне висловлювання (мікромонолог) у діалозі або наочно-ситуативне у кінофільмах, телепередачах);

– *відносно безперервний спосіб мовлення* (монолог, зазвичай, не обмежується однією фразою, а триває протягом певного часу, що забезпечує закінченість думки і дозволяє повніше передати інформацію або оцінку подій);

– *послідовність і логічність* (ці якості проявляються у розвитку ідеї основної фрази через уточнення, доповнення, пояснення та обґрунтування висловлених думок, що формує цілісне та зрозуміле мовленнєве повідомлення).

Таким чином, психологічні характеристики монологічного мовлення відображають усвідомленість, структурованість та логічну завершеність висловлювань, що є основою для розвитку зв'язного мовлення у старших дошкільників та формування їхньої комунікативної компетентності.

Окрім усного мовлення, існує письмове мовлення, яке є особливим різновидом мови і дозволяє спілкуватися з відсутніми співрозмовниками, у тому числі з тими, хто житиме після автора. Воно здійснюється через письмові знаки, тобто слова, і, будучи різновидом монологічного мовлення, поєднує процес писання та читання написаного. Історично письмове мовлення виникло пізніше за усне і розвинулося на його основі.

На відміну від усного, письмове мовлення має специфічні психологічні особливості. По-перше, відбувається без безпосереднього контакту зі співрозмовником, що виключає використання інтонації, міміки, жестів та сприйняття реакції читача. По-друге, зміст і ставлення до нього потрібно передати на папері, що дозволяє створювати більш розгорнуті та структуровані тексти. Письмове мовлення вимагає врахування майбутнього

читача, чіткої організації тексту, послідовного викладу думок, суворого дотримання граматичних правил та правильного добору слів і висловів.

У сучасному суспільстві XXI століття значна частина комунікації здійснюється саме письмово, через соціальні мережі, месенджери та електронну пошту, де для вираження емоцій і стану співрозмовника використовуються емодзі та анімовані знаки. Таким чином, письмове мовлення є найбільш довільним різновидом мовлення, що потребує опанування засобів створення тексту, структурованості та логічності викладу.

Окрім зовнішнього мовлення, яке включає усне та письмове мовлення, у формах діалогу або монологу, існує внутрішнє мовлення – мовленням для себе, має психологічну специфіку і тісно пов'язане з процесами мислення. Внутрішнє мовлення утворюється в процесі «перетворення мовлення на думку» та виконує важливі функції самопізнання, самоаналізу і планування. Воно є беззвучним, скороченим та уривчастим, адже для себе людина не потребує повного словесного викладу думки. Часто залишається лише підмет або присудок – центр думки, навколо якого формуються образи.

Внутрішнє мовлення сприяє самоідентифікації, розвитку мислення та формуванню мовленнєвої культури, оскільки дозволяє аналізувати власні вчинки, думки та спостереження ще до їхнього проголошення у спілкуванні. Навички внутрішнього мовлення з дитинства допомагають дитині легше взаємодіяти із людьми, висловлювати думки та адаптуватися до соціального середовища.

Розвиток культури мовлення відбувається змалку через наочні та словесні засоби, підручники, книги, пізнавальні програми та аудіо-лекції, що сприяють збагаченню словникового запасу та формуванню навичок зв'язного мовлення. Як зазначав Іван Огієнко, мова є невід'ємною частиною духовної культури особистості: «Сила нації – в силі її культури. Соборна літературна мова – найміцніший ґрунт для зросту здорової духовної культури» [39, с. 43].

На думку науковця, формування мовленнєвої культури з дитинства через практичні завдання, письмові вправи, читання та аналіз текстів забезпечує комунікативну компетентність, здатність висловлювати власні думки та вступати у соціальну взаємодію.

Мовлення і суспільство перебувають у тісному взаємозв'язку: воно реалізується як засіб комунікації, впливає на соціальні процеси, обмін досвідом та формування культурного середовища. Усне, письмове та внутрішнє мовлення забезпечують різні аспекти комунікації, а їхнє цілеспрямоване формування змалку створює основу для ефективної взаємодії людини у суспільстві.

Таким чином, діалогічне та монологічне мовлення взаємодіють у розвитку мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку: монолог формує здатність до логічного та розгорнутого викладу думки, а діалог – уміння адаптувати мовлення до партнера по спілкуванню, враховувати контекст ситуації та соціальні норми спілкування.

1.2. Лінгводидактичні особливості розвитку монологічного мовлення дітей старшого дошкільного віку

У Базовому компоненті дошкільної освіти (2021) [2] визначено розвиток мовлення як один із провідних освітніх напрямів, підкреслено його значущість як фундаменту для формування мовної та мовленнєвої компетентності дитини дошкільного віку. Стандарт орієнтує педагогів на досягнення конкретних результатів мовленнєвого розвитку, акцентуючи на його цілісності та багатовимірності.

У межах освітнього напрямку «Мовлення дитини» документ виокремлює три взаємопов'язані компетентності: мовленнєву, художньо-мовленнєву та комунікативну. Кожна з них розглядається крізь призму емоційно-ціннісного ставлення дошкільників до мовлення та рівня сформованості їхніх знань і практичних умінь.

Мовленнєва компетентність трактується як здатність старшого дошкільника виражати свої думки, почуття, бажання та оцінки за допомогою мовних і позамовних засобів. Вона інтегрує фонетичний, лексичний, граматичний і діалогічно-монологічний компоненти, що перебувають у взаємозалежності та забезпечують повноцінність мовленнєвої діяльності дитини.

У Базовому компоненті дошкільної освіти [2] зазначено, що емоційно-ціннісне ставлення старших дошкільників проявляється у любові до рідної мови, чутливості до краси українського слова, гордості за державну мову України. Сформованість мовленнєвих знань передбачає усвідомлення державного статусу української мови, розвинений фонематичний слух, здатність розрізняти та аналізувати звуковий склад слова.

Дошкільник добирає точні та доречні слова відповідно до мовленнєвої ситуації, має достатній словниковий запас, що охоплює всі частини мови. Лексичний розвиток включає засвоєння слів різної будови та способів творення, уміння користуватися синонімами, антонімами, порівняннями, епітетами, метафорами, багатозначними словами, фразеологізмами. Дитина також має бути обізнана з малими фольклорними жанрами – колисковими, примовками, забавлянками тощо.

Базовий компонент детально окреслює коло мовленнєвих умінь, які повинні бути сформовані у старшого дошкільника:

- спілкуватися українською мовою, прагнення до чіткої та правильної вимови, дотримання орфоепічних норм;
- регулювати темп мовлення, користуватися засобами інтонаційної та невербальної виразності;
- здійснювати звуковий аналіз простих слів;
- уживати всі частини мови, володіти основними граматичними категоріями, будувати речення різних типів;
- опановувати елементарні прийоми корекції власного мовлення;

- виявляти комунікативну ініціативу, підтримувати діалог, орієнтуватися в ситуації спілкування, добирати оптимальні мовні та немовні засоби для досягнення комунікативної мети;

- дотримуватися норм мовленнєвого етикету.

Старший дошкільник повинен уміти створювати різні типи розповідей – описові, сюжетні, творчі; переказувати епізоди з власного життя, зміст ілюстрацій і художніх творів, ігрові чи уявлювані ситуації; самостійно відтворювати казки. Крім цього, дитина має опановувати пояснювальне мовлення, формулювати міркування щодо предметів, подій і явищ, узагальнювати та робити висновки, висловлювати оцінні судження про поведінку людей та персонажів літературних творів. Важливою характеристикою стає здатність до словесної творчості в різних видах мовленнєвої діяльності [2].

У документі [2] наголошується, що батьки можуть активно сприяти формуванню мовлення дитини через розвиток її мовленнєвих навичок. Це здійснюється шляхом: проведення бесід із дитиною, заохочення її до ставлення запитань і пояснень незнайомих слів; опису предметів і об'єктів; розповідання про різні події; переказування змісту книжок і мультфільмів; організації пізнавальних бесід; стимулювання висловлювання власної думки, розмірковувань, аргументації та обґрунтування власних припущень. Крім того, важливо дотримуватися правил літературної мови під час спілкування з дитиною, привертати увагу до звукового складу рідної мови та залучати дітей до мовних ігор, спрямованих на визначення місця звука у слові.

У сучасних програмах розвитку, навчання та виховання дітей дошкільного віку («Українське дошкілля» [45], «Впевнений старт» [40] та «Я у Світі» [56]) визначено основні завдання мовленнєвого розвитку дошкільників.

У програмі «Українське дошкілля» зазначено, що «рівень розвитку зв'язного мовлення є показником ... особистості» [45], що вказує на важливість сформованого монологічного (зв'язного) мовлення. Програма

«Впевнений старт» акцентує на тому, що розвиток монологічного мовлення передбачає: «формувати уміння будувати зв'язні монологічні висловлювання різних типів (розповіді-описи; сюжетні розповіді ...; перекази)» [40]. Загалом у чинних програмах наголошено на тому, що дитина повинна дотримуватися теми та основної думки висловлювання; добирати доречні мовні засоби залежно від комунікативної ситуації; передавати емоційне ставлення до подій і явищ; проявляти творчість у мовленні, вміти аргументувати власні судження та робити висновки; орієнтуватися у структурі монологу, використовуючи різні мовні конструкції та граматичні категорії. Таким чином, монологічне мовлення у цих програмах розглядається як інтегральна здатність дитини самостійно формулювати думку, будувати зв'язні висловлювання та виражати свою позицію у мовленні, що є важливою передумовою для подальшого навчання та комунікативної компетентності.

Науковці також приділяють увагу розробленню методичних рекомендацій щодо розвитку монологічного мовлення старших дошкільників. Зокрема, А. Гончаренко підкреслює, що протягом тривалого часу в педагогічній практиці основний акцент робився на навчанні рідної мови. Лише нещодавно почали системно теоретично обґрунтовувати основи становлення та розвитку мовленнєвої особистості. Важлива відмінність полягає в тому, що оволодіння мовою як засобом спілкування є складним психічним процесом, але відносно передбачуваним і частково «запрограмованим», особливо на початкових етапах, коли дитина насамперед відтворює почуте. А. Гончаренко стверджує, що більш значущим і водночас цікавим є процес «стати причетним до формування особистості, яка через слово впускає або не впускає нас у свій внутрішній світ, демонструє або приховує своє ставлення до навколишнього, до інших людей, виділяє, досліджує та презентує себе серед них як іншу: іноді подібну, іноді неповторну» [2, с. 9]. Таким чином, мовленнєвий розвиток розглядається не лише як механізм опанування мовних форм, а як спосіб становлення індивідуальної, соціально активної особистості.

Науковиця К. Суятинова зазначає, що питання мовленнєвої особистості є комплексним і досліджується представниками різних галузей: соціологами, філософами, психологами, лінгвістами та педагогами. К. Суятинова підтримує позицію інших дослідників щодо доцільності застосування поняття «мовленнєва особистість» у дошкільному віці, оскільки саме на цьому етапі діти починають активно опановувати рідну мову [50].

Традиційні підходи до розвитку мовлення дітей здебільшого зосереджують увагу на таких формальних показниках оволодіння мовними засобами, як правильна звуковимова, словниковий запас та граматична правильність висловлювань. А. Гончаренко розглядає оволодіння цими засобами як важливий етап, який забезпечує ефективну мовленнєву взаємодію та формування комунікативної компетентності. Водночас науковець підкреслює, що становлення мовленнєвої особистості не відбувається лінійно – від оволодіння звуками до накопичення словникового запасу, від засвоєння граматики до формування зв'язних висловлювань. Натомість розвиток усіх компонентів мовлення відбувається комплексно, і саме їхня інтеграція забезпечує розвиток комунікативної компетентності та здатність дитини ефективно спілкуватися рідною мовою, досягати порозуміння у мовленнєвій взаємодії. Головним завданням є формування у дитини потреби, зацікавленості та здатності до спілкування з навколишнім світом, а також уміння пізнавати його та себе у ньому [19].

А. Гончаренко підкреслює, що мовленнєвий розвиток дошкільників важко обмежити рамками окремих занять. Такий розвиток проходить наскрізно через усі сфери життєдіяльності дітей у закладі дошкільної освіти, тому процес розвитку мовлення повинен реалізовуватися протягом усього дня. Досліджуючи мовленнєву активність дошкільників у рамках навчально-дисциплінарної моделі занять, А. Гончаренко констатує, що вона часто є малоефективною, а іноді навіть шкідливою, оскільки може сповільнювати розвиток дітей [19, с. 33]. Вихователь на заняттях, за словами автора, переважно залучає до активного мовлення дітей, які вже готові вступати в

діалог, можуть переказати чи розповісти матеріал, мають більший словниковий запас або більш сміливі. Натомість для дітей, яким складно словесно висловити думку, підібрати точні та доречні слова, які мають нечітку звуковимову або сором'язливі, фронтальна форма організації занять виявляється малоефективною. Головними недоліками таких занять є неможливість врахувати індивідуальний мовленнєвий досвід кожної дитини; домінування однотипних вказівок, завдань, зауважень і заборон для всіх дітей; порівняння дітей між собою за рівнем мовленнєвого розвитку, комунікативної культури та засвоєння лексичного матеріалу, що є неприпустимим у роботі з дошкільниками.

І. Луценко підкреслює, що пріоритетним напрямом розвитку сучасної дошкільної лінгводидактики є реалізація комунікативно-діяльнісного підходу до навчання рідної мови та розвитку мовлення дітей. Це, з одного боку, передбачає організацію процесу засвоєння мовних засобів у діяльнісному ключі, а з іншого – забезпечення розвитку мовлення через різні види дитячої діяльності. Важливо також враховувати комунікативний аспект мовленнєвої діяльності, який, за словами автора, ще недостатньо реалізується на практиці. Науковиця зазначає, що впровадження цього аспекту потребує змін у плануванні та організації мовленнєвого заняття, яке повинно максимально імітувати природний процес спілкування. Ключовою передумовою таких змін є постановка комунікативної мети заняття. У процесі оволодіння мовою як засобом спілкування І. Луценко виділяє два взаємопов'язані етапи: формування мовленнєвих навичок – лексичних, граматичних, фонетичних; розвиток мовленнєвих умінь – побудова діалогічних та монологічних висловлювань. Автор наголошує, що розвиток усіх видів мовленнєвих навичок має відбуватися першочергово, оскільки вони слугують основою для формування комунікативно-мовленнєвих умінь та здатності дітей будувати зв'язні висловлювання. З постановкою чіткої комунікативної мети лексична, граматична та фонетична робота підпорядковується саме досягненню цієї мети. Навчальний процес у такому занятті орієнтований на

реальний процес спілкування, що дозволяє дітям засвоювати мову як засіб, а мовлення – як спосіб комунікації [36, с. 17].

У сучасній педагогічній науці значну увагу приділяють створенню оптимального розвивального та мовленнєвого середовища для дітей. Зокрема, К. Крутій визначає основні концептуальні засади формування освітнього мовленнєвого середовища:

- збереження культури дитинства як унікального простору, що відповідає особливому періоду життя людини – становленню особистості, формуванню її світу та виникненню зв'язків із навколишнім середовищем;
- сприяння пізнанню та розвитку цінності власного «Я» у дитини;
- усунення різнорівневої мовленнєвої підготовки до школи;
- запобігання дублюванню шкільної програми з навчання мови та розвитку мовлення на етапі дошкільної освіти;
- забезпечення перспективності та наступності між дошкільною і початковою освітою щодо мовленнєвого розвитку;
- створення умов для формування потреби та готовності дитини до спілкування, включення її у світ людей і природи, засвоєння загальнолюдських цінностей;
- формування передумов для виникнення творчих мовленнєвих проявів під час спільної діяльності дитини та дорослого [30, с. 18].

К. Крутій підкреслює, що створення освітнього мовленнєвого середовища має ґрунтуватися на низці провідних педагогічних принципів:

✓ *Природовідповідності*. Реалізація цього принципу передбачає дотримання вікових та індивідуальних особливостей дітей; орієнтацію на «зону актуального» та «зону найближчого розвитку» мовлення дитини; спрямованість усього педагогічного процесу на всебічний мовленнєвий розвиток дошкільників.

✓ *Цілісності*. Його суть полягає у взаємозв'язку всіх компонентів мови та забезпеченні єдності розвитку мовлення через поєднання звукової культури, лексики, граматики і зв'язного мовлення.

✓ *Культуровідповідності.* Принцип передбачає використання в освітньому процесі мовленнєвої культури, властивій середовищу, в якому росте дитина. Це включає органічний зв'язок із історією народу, його мовою, традиціями та мистецтвом, що сприяє духовній єдності поколінь [30, с. 19].

Таким чином, освітнє мовленнєве середовище розглядається як середовище, що одночасно враховує природні, мовні та культурні особливості дитини і сприяє її гармонійному розвитку.

Проаналізувавши праці науковців, можемо визначити такі концептуальні положення щодо лінгводидактичних особливостей розвитку монологічного мовлення дітей старшого дошкільного віку:

✓ *Комплексність розвитку мовлення.* Мовленнєвий розвиток дитини охоплює не лише опанування звукової, лексичної та граматичної сторін мови, а й формування здатності будувати зв'язні, логічно послідовні та емоційно насичені монологічні висловлювання.

✓ *Індивідуалізація та диференціація навчання.* Ефективний розвиток монологічного мовлення потребує врахування індивідуальних особливостей дітей, їхнього мовленнєвого досвіду, рівня словникового запасу та комунікативної сміливості; фронтальні заняття з однаковими завданнями не завжди сприяють розвитку всіх дітей.

✓ *Комунікативно-діяльнісний підхід.* Навчання повинно моделювати реальні ситуації спілкування, а комунікативна мета заняття визначає зміст лексичної, граматичної та фонетичної роботи; розвиток мовних навичок і формування умінь будувати монологічні висловлювання відбувається паралельно, у єдності діяльності.

✓ *Створення мовленнєвого середовища.* Розвиток монологічного мовлення ефективний у сприятливому освітньому середовищі, яке враховує вікові та індивідуальні особливості дітей, підтримує природовідповідність, цілісність та культуровідповідність.

✓ *Зв'язок з особистісним розвитком.* Монологічне мовлення слугує засобом самовираження, формування комунікативної компетентності та

розвитку мовленнєвої особистості, дозволяє дитині досліджувати себе, свої емоції та відносини з навколишнім світом.

✓ *Активізація мовленнєвої діяльності.* Практичні завдання мають стимулювати дитину до ініціативного мовлення, переказів, описів, розповідей про події власного досвіду, творчих та сюжетних висловлювань, що формує навички побудови зв'язного монологу.

Доцільно виділити такі **методи роботи** над розвитком монологічного мовлення дітей старшого дошкільного віку (А. Богуш, Н. Гавриш, К. Крутій та ін.):

- *словесні методи*, які включають бесіди, пояснення, розповіді, перекази та читання художніх творів;
- *методи наочності*, що передбачають демонстрацію картин, ілюстрацій, дидактичного матеріалу, наочних схем для стимулювання мовленнєвих висловлювань;
- *ігрові методи*, які залучають дітей до рольових, сюжетно-рольових, дидактичних ігор, що формують здатність будувати зв'язні висловлювання;
- *творчі методи*, спрямовані на стимулювання самостійного мовлення через складання казок, описів, вигадкування історій, розв'язання проблемних ситуацій.

Серед **форм роботи** виділяють:

- *фронтальні заняття*, коли педагог організовує мовленнєву діяльність усієї групи;
- *підгрупові заняття*, які дозволяють працювати з дітьми на різному рівні мовленнєвого розвитку;
- *індивідуальна робота*, що спрямована на підтримку дітей із низьким рівнем активності чи труднощами у формулюванні висловлювань;
- *інтегровані заняття*, де розвиток монологічного мовлення поєднується з іншими видами діяльності (малювання, ліплення, музика, природознавство).

До основних прийомів розвитку монологічного мовлення належать:

- стимулювання ініціативного мовлення через запитання, підказки та словникові підказки;
- моделювання ситуацій спілкування та проблемних ситуацій для побудови зв'язного монологу;
- робота над послідовністю та структурою висловлювання (вступ, основна частина, висновок);
- використання наочної опори (ілюстрації, предмети, схеми) для формування описового та сюжетного мовлення;
- залучення емоційного та творчого компонента мовлення через висловлення думок, оцінок, уяви, фантазії.

Для ефективного розвитку монологічного мовлення старших дошкільників необхідно забезпечити такі **педагогічні умови**:

- *Створення оптимального мовленнєвого середовища*, яке відповідає віковим і індивідуальним особливостям дітей, сприяє активному спілкуванню, формуванню потреби та мотивації до висловлювання думок, і включає культуровідповідний та емоційно безпечний простір (К. Крутій).
- *Використання комунікативно-діяльнісного підходу*, коли навчальна діяльність моделює реальні ситуації спілкування, а комунікативна мета заняття визначає зміст лексичної, граматичної та фонетичної роботи, забезпечуючи паралельний розвиток мовних навичок і формування умінь будувати зв'язні монологічні висловлювання (І. Луценко).
- *Індивідуалізація та диференціація навчання*, яка враховує мовленнєвий досвід, словниковий запас, рівень розвитку звуковимови, сміливість та психологічні особливості дітей; дозволяє працювати з кожною дитиною відповідно до її потреб і можливостей (А. Гончаренко).
- *Активізація мовленнєвої діяльності дітей*, що передбачає стимулювання ініціативного мовлення, розвиток сюжетних, описових та творчих висловлювань через ігрові, творчі та інтегровані заняття.

- *Систематичність та наступність роботи*, коли розвиток монологічного мовлення здійснюється регулярно, упродовж дня та всіх видів діяльності, забезпечуючи безперервність та цілісність мовленнєвого розвитку дошкільників.

- *Підтримка та моделювання дорослого*, коли педагог виступає як активний співрозмовник, який моделює мовленнєві ситуації, коригує висловлювання дитини, пропонує зразки зв'язних монологів, заохочує самостійність і творчість.

Отже, розвиток монологічного мовлення дітей старшого дошкільного віку ефективний за умови створення сприятливого мовленнєвого середовища, застосування комунікативно-діяльнісного підходу, індивідуалізації та диференціації навчання, активізації мовленнєвої діяльності через різні методи, форми та прийоми роботи, систематичності занять та підтримки з боку педагога, який моделює ситуації спілкування й стимулює творчість дитини. Окрім цього, результативним засобом є екскурсії-огляди, що забезпечують безпосереднє сприймання об'єктів і явищ довкілля, збагачують словниковий запас, активізують емоційно-чуттєву сферу та створюють передумови для формування зв'язних, логічно вибудованих висловлювань. Під час таких екскурсій діти здобувають нові враження, вчаться послідовно передавати побачене, добирати точні слова, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, що сприяє вдосконаленню їх монологічного мовлення та розвитку комунікативної компетентності загалом.

РОЗДІЛ 2.

МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ РОБОТИ НАД МОНОЛОГІЧНИМ МОВЛЕННЯМ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ЕКСКУРСІЙ-ОГЛЯДІВ

2.1. Екскурсія як дидактичний засіб розвитку мовлення дошкільників

У сучасній дошкільній освіті зростає увага до використання різноманітних дидактичних засобів, що сприяють формуванню мовленнєвої компетентності дітей. Одним із найбільш ефективних засобів, здатних забезпечити гармонійне поєднання пізнавальної, емоційно-чуттєвої та мовленнєвої діяльності, є екскурсія. Як форма організації освітнього процесу, екскурсія відкриває дітям можливість безпосереднього сприймання об'єктів і явищ навколишнього світу, що створює природні умови для розвитку їхнього зв'язного мовлення, збагачення словникового запасу та формування навичок послідовного висловлювання.

Важливість екскурсій у мовленнєвому розвитку дошкільників зумовлена тим, що вони активізують не лише пізнавальну, а й комунікативну діяльність дитини, стимулюють її до опису та оцінки побаченого, сприяють удосконаленню умінь встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, робити узагальнення та висновки. Завдяки емоційній насиченості та практичній спрямованості, екскурсія забезпечує високий рівень мотивації, що значно підвищує ефективність формування монологічного мовлення.

У цьому розділі розглянемо сутність екскурсії як дидактичного засобу, її потенціал для розвитку різних компонентів мовлення дітей старшого дошкільного віку, а також методичні умови організації екскурсій з урахуванням освітніх завдань та вікових особливостей дошкільників.

Екскурсія розглядається як специфічна форма організації навчально-пізнавальної діяльності, що забезпечує можливість безпосереднього спостереження та вивчення різноманітних явищ, предметів і процесів у

природних умовах, а також у спеціально створених культурно-освітніх просторах – музеях, виставках, галереях тощо [1, с. 11].

Завдяки екскурсіям діти отримують новий життєвий досвід, який поглиблює їхні уявлення про навколишній світ, працю дорослих, сучасні технологічні процеси та соціальні взаємини. Така діяльність не лише розширює їхній кругозір, а й сприяє активному розвитку зв'язного мовлення, уміння описувати, порівнювати, узагальнювати інформацію, що сприймається безпосередньо. Окрім того, екскурсія стимулює комунікативну активність дітей, формує навички взаємодії з однолітками та дорослими, розвиває емоційно-ціннісне ставлення до довкілля та соціального оточення.

Проведення екскурсії потребує ретельної підготовки як з боку вихователя, так і дітей. Підготовчий процес охоплює організаційні, дидактичні, психологічні та освітні аспекти. Вихователь повинен детально вивчити об'єкт екскурсії, визначити проблемні питання та завдання для дітей, окреслити основні та додаткові джерела інформації, спланувати маршрут, підготувати необхідне обладнання, встановити дату та місце проведення заходу. Крім того, педагог нагадує правила безпеки, яких слід дотримуватися під час екскурсії, організовує групу дітей у підгрупи та розподіляє конкретні завдання (запис спостережень, фотографування, проведення вимірювань тощо).

Підготовка дітей до екскурсії включає засвоєння базових знань із теми, уточнення мети та завдань екскурсії, а також активне повторення та поглиблення раніше набутих знань [6, с. 44]. Такий підхід забезпечує цілеспрямовану пізнавальну діяльність дітей, стимулює їхню самостійність та відповідальність, а також створює умови для ефективного розвитку мовлення та формування навичок логічного та послідовного висловлювання.

Класифікація екскурсій у педагогічній літературі була розроблена низкою вітчизняних та зарубіжних науковців і методистів, зокрема В. Сухомлинським, О. Ходос, Т. Комаровою та ін. (див. табл. 2.1).

Класифікація екскурсій та їхні лінгводидактичні можливості

Критерій	Тип екскурсії	Приклади для дошкільників	Рекомендації щодо розвитку мовлення
За місцем проведення	Природні	Ліс, парк, сад, річка, ботанічний сад	Заохочувати опис побаченого, порівняння явищ, формулювання висновків, використання нових слів
	Культурно-освітні	Музей, виставка, театр, бібліотека	Обговорення експонатів, переказ інформації, складання розповідей, відповіді на запитання педагога
	Виробничі	Пекарня, майстерня, ферма, завод у міні-форматі	Складання описів процесу, розповідь про роботу людей, формування послідовного висловлювання
За змістом і навчальною метою	Оглядові	Екскурсія по зоопарку або парку з метою ознайомлення	Сприяє розвитку пасивного словника, вчить помічати деталі та формулювати короткі висловлювання
	Пізнавальні (навчальні)	Вивчення будови квітки у ботанічному саду, спостереження за птахами	Заохочувати опис, порівняння, задавати проблемні питання, розвивати вміння узагальнювати

	Практичні (діяльнісні)	Малювання побаченого, фотографування, вимірювання предметів	Стимулюють активне мовлення: діти пояснюють свої дії, дають інструкції, описують процес
	Комбіновані	Поєднання огляду музею з виконанням завдань (запис фактів, малювання)	Розвивають логічне мислення, здатність послідовно викладати думки, описувати та аналізувати інформацію
За формою організації	Колективні	Вся група відвідує об'єкт разом	Сприяють груповому обговоренню, розвитку навичок діалогічного мовлення, участі в дискусії
	Підгрупові	Група дітей ділиться на підгрупи для виконання різних завдань	Формує мовленнєву самостійність, вчить пояснювати свої дії та результати спостережень
	Індивідуальні	Кожна дитина виконує завдання самостійно	Розвивають індивідуальне мовлення, уміння будувати логічні висловлювання, розповідати про власні спостереження
За тривалістю та масштабом	Короткотривалі (оглядові)	Прогулянка до пам'ятника або по саду на 15–30 хвилин	Використовуються для коротких описів, активного запитання-відповіді, уточнення назв об'єктів

			<i>продовж. табл.2.1</i>
	Тривалі (систематичні, тематичні)	Тематична екскурсія до музею з виконанням серії завдань, відвідування кількох об'єктів	Сприяють розвитку монологічного мовлення, вмінню узагальнювати інформацію, складати зв'язні розповіді та презентації результатів спостережень

У процесі планування, проведення та аналізу екскурсії доцільно орієнтуватися на низку ключових параметрів [1; 6]:

- *педагогічна доцільність теми екскурсії*, що визначає її відповідність освітнім завданням та віковим особливостям дітей;
- *раціональне визначення цілей та завдань екскурсії*, яке дозволяє забезпечити послідовність і системність пізнавальної діяльності;
- *вид екскурсії* (літературна, краєзнавча тощо) та врахування її специфіки під час організації та проведення заходу;
- *теоретична та практична підготовка дітей*, що включає ознайомлення з темою, повторення раніше набутих знань та формування очікуваних умінь;
- *ознайомлення з екскурсійним об'єктом та складання плану*, який може включати маршрут, ключові пункти спостереження та формулювання запитань для дітей, на які вони повинні знайти відповіді під час екскурсії;
- *інструктаж педагогів* перед екскурсією, що охоплює психологічну, етичну підготовку, а також уточнення та розподіл завдань серед дітей;
- *організація та проведення екскурсії*, включно зі спостереженням, консультаціями педагогів, виконанням завдань дітьми (малювання, фотографування, аудіозапис, вимірювання);
- *спостереження за поведінкою дітей на об'єкті*, їхнім рівнем зацікавленості, активністю у сприйманні матеріалу та комунікації;

- *оформлення та узагальнення екскурсійних матеріалів*, що може передбачати створення альбомів, вікторин, рукописів, графіків, схем, звітів або аматорських фільмів, що фіксують результати пізнавальної діяльності.

Таке комплексне оцінювання дозволяє забезпечити ефективність екскурсії як дидактичного засобу, спрямованого на розвиток пізнавальної та мовленнєвої компетентності дітей, а також формування їхньої соціальної активності та самостійності під час навчальної діяльності.

У старшому дошкільному віці спостерігається інтенсивний розвиток і перебудова всіх фізіологічних систем організму дитини: нервової, серцево-судинної, ендокринної, а також опорно-рухового апарату. В цей період дитина швидко набирає зріст і вагу, змінюються пропорції тіла, відбуваються суттєві зміни у вищій нервовій діяльності. За багатьма показниками мозок шестирічної дитини наближається до функціональної зрілості мозку дорослої людини. Організм у віці 5,5–7 років характеризується готовністю до переходу на новий рівень вікового розвитку, що забезпечує здатність до більш інтенсивних розумових і фізичних навантажень, які пов'язані з регулярним навчанням у школі [23, с. 7].

Старший дошкільний вік відіграє особливу роль у психічному розвитку дитини, оскільки саме в цей період починають формуватися нові психологічні механізми діяльності та поведінки. У цей час закладаються основи майбутньої особистості: формується стійка структура мотивів, виникають нові соціальні потреби. Серед них – потреба в повазі та визнанні з боку дорослих, прагнення виконувати важливі для інших завдання та брати на себе «дорослі» обов'язки; потреба у визнанні серед однолітків, яка проявляється у прагненні бути першим або найкращим у грі та інших видах діяльності; необхідність взаємодії в колективі відповідно до встановлених правил і етичних норм.

У старшому дошкільному віці також формується новий, непрямий тип мотивації, який є основою довільної поведінки. Дитина засвоює систему соціальних цінностей, моральних норм і правил поведінки в суспільстві.

У деяких ситуаціях дитина вже здатна стримувати власні миттєві бажання, діючи відповідно до соціальних очікувань і норм, а не виключно під впливом особистих прагнень [24, с. 2].

На сучасному етапі розвиток мовлення дітей старшого дошкільного віку є одним із пріоритетних завдань дошкільної освіти. Мовлення та мислення перебувають у тісному взаємозв'язку: поглиблення та вдосконалення думки безпосередньо впливає на її словесне оформлення, а чіткість мовлення, у свою чергу, сприяє уточненню та структуризації думки. Для ефективного розвитку мовлення дитині необхідний багатий сенсорний досвід, який вона отримує через сприйняття різноманітних предметів, природного середовища, соціального життя та гри. Особливу роль у цьому процесі відіграє природне середовище, оскільки взаємодія з природою стимулює розвиток спостережливості, мислення та мовлення.

Природа оточує дитину змалку і надає їй доступ до «першочергових логічних вправ думки». К. Крутій підкреслює, що логіка природи є найбільш доступною, очевидною та корисною для дитини. Екскурсії в навколишнє середовище формують первинні уявлення про причинно-наслідкові зв'язки, закладають основи логічного мислення та сприяють природному засвоєнню граматичних закономірностей. Як зазначав автор, для вдосконалення думки і слова дитині необхідно забезпечити зустріч із повноцінними, яскравими і істинними образами природи, адже саме зі спостережень за навколишнім світом виникає логіка мовлення та усвідомлення граматичних норм [27, с. 50].

Спілкування під час екскурсії відіграє важливу роль у розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку. Адже сприяє розширенню словникового запасу, практичному засвоєнню навичок словотворення та позитивно впливає на розвиток зв'язного і фразового мовлення. У процесі екскурсій діти опановують основи словозміни, зокрема узгодження слів у роді, числі та відмінку, що є важливим для формування граматичної компетенції.

Систематичні, цілеспрямовані спостереження сприяють розширенню кругозору та розвитку допитливості, покращують зорову, слухову та словесну пам'ять, стимулюють розвиток мислення. Діти вчаться мислити логічно, відповідати на запитання та аргументувати свої висловлювання, що безпосередньо впливає на розвиток монологічного мовлення. Під керівництвом дорослого дитина вчиться визначати причинно-наслідкові зв'язки, послідовність подій та взаємозв'язки між предметами і явищами природи, аналізувати, міркувати, описувати та розповідати, що є ключовими навичками для успішного навчання в школі, адаптації до колективу однолітків та життя в динамічному соціальному середовищі.

Вміння спостерігати та робити висновки, засновані на спостереженнях за природою, формує логіку мислення, ясність і виразність мовлення. Перш ніж перейти до шляхів розвитку зв'язного мовлення під час екскурсій важливо підкреслити роль вихователя у збагаченні та активізації словникового запасу дітей [33, с. 80].

Під час підготовки до екскурсій, прогулянок і спостережень вихователь визначає слова, які будуть новими для дітей або використовуватимуться у новому значенні, а також обирає методи активізації мовлення. Кожне нове слово чітко вимовляється педагогом і повторюється дітьми; вихователь акцентує увагу на тому, що слово для них нове. Під час спостережень нове слово неодноразово повторюється, а педагог ставить запитання, відповіді на які обов'язково передбачають його використання. Нові слова фіксуються в процесі обговорень, розгляду картинок та інших занять, при цьому вихователь навчає дітей правильно вживати слова відповідно до контексту.

Розвиток мовлення є одним із найскладніших і водночас найважливіших аспектів виховання дітей старшого дошкільного віку. Він повинен здійснюватися постійно, у всіх видах діяльності, протягом усього педагогічного процесу. Така робота вимагає від вихователя високого рівня знань, професійних навичок, терпіння та послідовності. Разом із тим,

ефективність розвитку мовлення значною мірою залежить від генетично закладених особливостей дитини. Тому необхідно враховувати індивідуальні характеристики кожної дитини та спрямовувати роботу на розвиток її здібностей і потенціалу.

Екскурсії виступають ефективним засобом виховання та навчання, оскільки сприяють гармонійному розвитку всіх аспектів особистості дошкільника. У процесі спілкування формуються основи розуміння навколишнього світу, виховуються моральні та естетичні якості, пробуджуються позитивні почуття, а також розвиваються когнітивні і мовленнєві навички.

На сучасному етапі розвиток мовлення дітей старшого дошкільного віку є одним із головних завдань дошкільної освіти. Мовлення і мислення перебувають у тісному взаємозв'язку: поглиблення та уточнення думки безпосередньо впливає на її словесне оформлення, а чіткість мовлення робить думку більш структурованою та логічною. Для цього дитині необхідний багатий сенсорний досвід, який вона отримує через сприйняття предметів, природного середовища, соціального життя та участь у різноманітних ігрових та пізнавальних активностях.

Таким чином, екскурсії та спостереження за природним середовищем є не лише засобом пізнавальної діяльності, а й ефективним дидактичним інструментом розвитку лексичної, граматичної та комунікативної компетенцій дітей старшого дошкільного віку.

Особливе місце у розвитку мовлення, зокрема монологічного, мають оглядові екскурсії, оскільки забезпечують безпосереднє сприймання об'єктів та явищ навколишнього світу у цілісному контексті. Сутність таких екскурсій полягає у формуванні цілісного уявлення про навколишнє середовище, розвитку уваги до деталей, уміння спостерігати, систематизувати та відтворювати інформацію у вигляді логічно побудованого висловлювання.

Під час оглядової екскурсії діти знайомляться з різними об'єктами природного чи соціального середовища, що дає змогу:

- описувати зовнішні ознаки предметів і явищ, використовувати багатий лексичний запас для точного висловлення думок;
- правильно будувати речення, застосовувати різні граматичні конструкції, що сприяє розвитку граматичної компетенції;
- встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, порівнювати об'єкти та узагальнювати факти, що формує логічну та когнітивну компетенції;
- відтворювати послідовність подій або змін у природі чи соціальному середовищі, вдосконалюючи монологічне мовлення;
- висловлювати власні оцінки та емоції, формулювати аргументовані думки, що розвиває комунікативну та соціальну компетентності.

Оглядові екскурсії також сприяють розвитку мультикомпонентної мовленнєвої компетенції: діти взаємодіють із педагогом і однолітками, обговорюють побачене, ставлять запитання, формулюють пояснення та аргументи. Поєднання безпосереднього спостереження, практичних дій (малювання, фотографування, записи спостережень) та обговорення отриманої інформації створює умови для комплексного розвитку лексичної, граматичної, логічної, комунікативної та творчої компетенцій, що робить оглядові екскурсії ефективним засобом формування монологічного мовлення та підготовки дітей до складніших форм пізнавальної та комунікативної діяльності.

Методична послідовність проведення оглядових екскурсій з метою розвитку монологічного мовлення дітей старшого дошкільного віку передбачає такі етапи:

1. Підготовчий етап.

- Визначення теми та мети екскурсії: обрати тему, яка стимулює цікавість дітей і дозволяє формувати монологічні висловлювання, наприклад, «Природа навесні», «Місто навколо нас».

- Визначити навчальні завдання: розвиток словникового запасу, формування зв'язного мовлення, здатності узагальнювати та описувати побачене.

- Вивчення об'єкта та маршруту. Підготувати перелік ключових об'єктів спостереження. Продумати маршрут із виділенням пунктів для активного мовного спілкування.

- Підготовка дітей: ознайомлення з темою екскурсії та попереднє обговорення об'єктів; введення нових слів і термінів, необхідних для опису предметів та явищ; відпрацювання базових мовленнєвих структур (узагальнення, порівняння, опис).

- Інструктаж з правил поведінки: безпека, етика спілкування, взаємоповага до однолітків і дорослих.

2. Етап проведення екскурсії.

- Організація спостереження: педагог направляє увагу дітей на ключові об'єкти та явища, задає питання, що стимулюють мовлення: «Що ти бачиш?», «Що відбувається далі?».

- Стимулювання монологічного мовлення: діти описують побачене, порівнюють, узагальнюють; використовуються завдання на складання коротких оповідань, розповідей, пояснень причинно-наслідкових зв'язків.

- Практичні завдання для розвитку мовлення: малювання або фотографування об'єктів, які потім описуються словами; ведення спостережень у щоденниках або картках, що стимулює зв'язне мовлення.

- Підтримка та корекція педагогом: вихователь виправляє граматичні помилки, уточнює словникові формулювання, ставить запитання, що вимагають більш детальної відповіді.

3. Заклучний етап.

- Обговорення та аналіз спостережень: діти розповідають про свої спостереження у вигляді монологів, обговорюють їх із педагогом та однолітками.

- Фіксація результатів: створення альбомів, схем, малюнків, таблиць або звітів; повторення та закріплення нових слів і мовленнєвих конструкцій.

- Рефлексія та оцінка: педагог оцінює рівень розвитку монологічного мовлення, активність, уміння висловлювати власну думку та застосовувати нову лексику.

Отже, екскурсії в старшому дошкільному віці є потужним дидактичним засобом розвитку мовлення дітей. Вони поєднують пізнавальну, практичну та мовленнєву діяльність, сприяють збагаченню словникового запасу, розвитку граматичних навичок, формуванню логічного та зв'язного мовлення. Завдяки систематичним спостереженням, обговоренням та активній взаємодії з педагогом діти вчаться описувати явища та об'єкти, узагальнювати, аргументувати власні судження та використовувати нові слова у різних контекстах. Регулярне використання екскурсій у педагогічній практиці сприяє цілісному розвитку мовленнєвої компетенції, підготовці дітей до шкільного навчання та соціальної адаптації в колективі.

2.2. Організація та зміст експериментального дослідження

Організація експериментального дослідження є важливим етапом наукової роботи, оскільки дозволяє перевірити теоретичні положення та виявити ефективність конкретних педагогічних заходів у реальних умовах. У контексті розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку експеримент спрямований на визначення впливу дидактичних засобів, зокрема екскурсій-оглядів, на формування монологічного мовлення, збагачення словникового запасу та розвиток зв'язного мовлення.

Зміст експерименту передбачав поєднання кількісних та якісних методів дослідження: спостереження за мовленнєвою діяльністю дітей, аналіз їхніх висловлювань, тестування рівня володіння словниковим запасом та граматичними конструкціями, а також відстеження прогресу у розвитку монологічного мовлення протягом певного періоду. Увага приділялася систематичності та послідовності педагогічного впливу, врахуванню

індивідуальних особливостей дітей та створенню умов для активної мовленнєвої діяльності.

Педагогічний експеримент проводився на базі Тернопільського закладу дошкільної освіти (ясла-садок) №26 Тернопільської міської ради передбачав впровадження спеціально організованої системи занять та екскурсій, спрямованих на розвиток монологічного мовлення дітей старшого дошкільного віку. Експериментальна робота включала констатувальний, формувальний та контрольний етапи, що дозволило оцінити ефективність використання дидактичних засобів, визначити рівень засвоєння словникового запасу, формування зв'язного мовлення та навичок логічного викладу думки у дітей. Дошкільник старшої групи були поділені на дві підгрупи: контрольну (КП – 15 дітей) та експериментальну (ЕП – 15 дітей).

Констатувальний етап. Мета – визначення рівня розвитку монологічного мовлення, словникового запасу та граматичних навичок дітей:

- використовувалися методи спостереження, аналіз висловлювань, словникові тести, завдання на опис предметів і явищ;
- збирали інформація про індивідуальні особливості дітей, їхню готовність до участі в мовленнєвій діяльності та рівень пізнавальної активності.

Формувальний етап. Мета – активне формування та розвиток монологічного мовлення через організовану педагогічну діяльність, зокрема екскурсії та тематичні заняття:

- проведення заняття та екскурсій-оглядів з урахуванням індивідуальних потреб дітей;
- використання методів стимулювання мовлення: розповіді, описи, порівняння, складання коротких монологів;
- активізація засвоєння нової лексики, граматичних конструкцій та логічного викладу думки.

Контрольний етап. Мета – оцінка ефективності проведеної роботи та порівняння результатів з констатувальним етапом:

- повторення тестування, завдань на опис та розповідь, спостереження за мовленнєвою активністю;
- аналіз досягнень дітей у розвитку зв'язного мовлення, використання нової лексики та граматичних структур;
- висновок про ефективність педагогічних заходів та рекомендації для подальшого вдосконалення роботи.

Констатувальний етап педагогічного експерименту був спрямований на визначення рівня сформованості монологічного мовлення дітей старшого дошкільного віку та збирання інформації про їхні мовленнєві та пізнавальні здібності. Для цього використовувалися комплексні методи дослідження, що дозволяли оцінити різні компоненти мовленнєвої компетенції:

1. Спостереження за мовленнєвою діяльністю дітей:

- вивчалися поведінка та мовленнєва активність дітей під час самостійної гри, участі у групових заняттях та екскурсіях;
- зверталася увага на здатність дітей висловлювати думку послідовно, логічно та чітко, на використання ними різноманітної лексики та граматичних конструкцій.

2. Аналіз висловлювань дітей:

- діти виконували завдання на складання коротких описів предметів, явищ природи або ігрових ситуацій;
- оцінювалася структура монологу: наявність вступу, основної частини та висновку, логічна послідовність, деталізація спостережень.

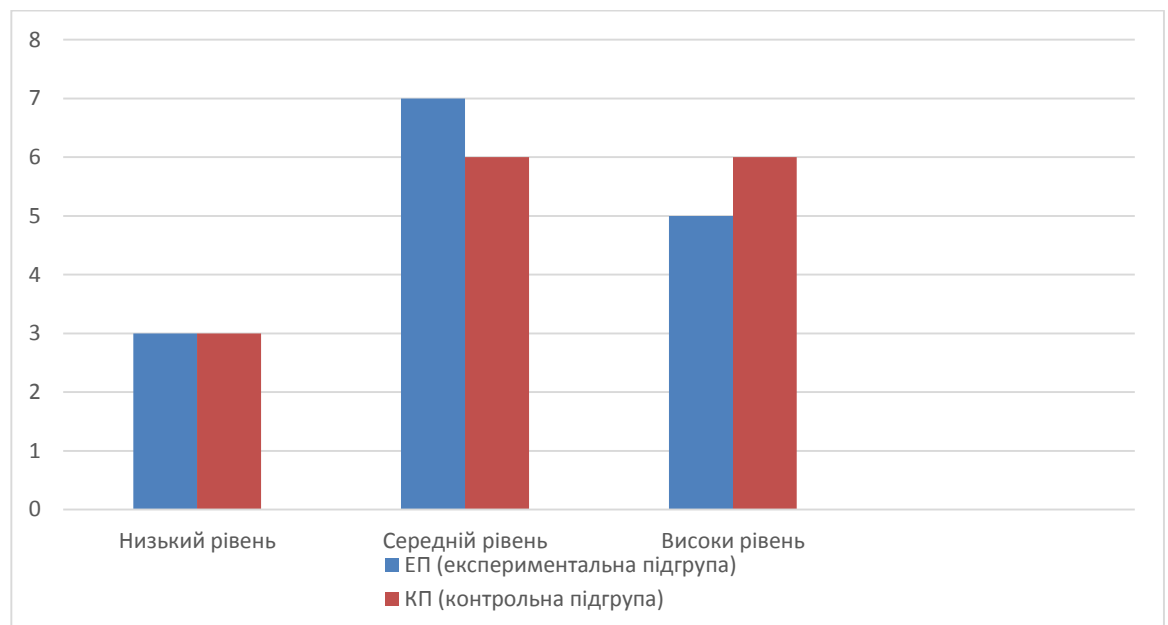
3. Тестування словникового запасу та граматичних навичок:

- використовувалися завдання на впізнавання і називання предметів, утворення форм слів, узгодження прикметників і іменників, складання речень;
- аналізувався рівень володіння новими словами та здатність правильно їх вживати у висловлюваннях.

На основі отриманих даних визначалися рівні сформованості монологічного мовлення дітей:

- *Високий рівень*— дитина вільно і логічно висловлює думку, активно використовує різноманітну лексику, правильно будує речення.
- *Середній рівень*— дитина здатна скласти короткий монолог, однак допускає граматичні помилки або обмежено використовує лексику.
- *Низький рівень*— дитина утрудняється висловлювати думку послідовно, обмежено використовує слова та прості граматичні конструкції, потребує підтримки педагога.

Отримані результати дозволили виявити індивідуальні особливості дітей, визначити слабкі та сильні сторони їх мовленнєвої компетентності і сформувати основу для планування формувального етапу експерименту.

Діаграма 2.1. Рівні розвитку монологічного мовлення дітей до експериментального дослідження

На **формувальному етапі** експерименту в експериментальній підгрупі було проведено серію оглядових екскурсій, спрямованих на розвиток монологічного мовлення дітей старшого дошкільного віку. Зокрема, організовувалися екскурсії до навколишнього природного середовища, міських об'єктів, музеїв та виставок, а також до зоопарку, що дозволяло поєднувати спостереження з активним мовним осмисленням. У ході екскурсії вихователь активно вів бесіду із дітьми.

Під час екскурсій вихователь стимулював розвиток мовлення дітей шляхом опису побачених об'єктів і явищ, порівняння та узагальнення; виконання практичних завдань (малювання, ліплення, конструювання тощо); використання нових слів та словосполучень, повторення і закріплення лексики; поставлення запитань, що вимагали розгорнутих відповідей і формування власного висловлювання; складання коротких монологічних розповідей, описів причинно-наслідкових зв'язків та послідовності подій.

На заняттях із мовленнєвого розвитку (додаток А) застосовувалися різноманітні вправи, методи для розвитку монологічного мовлення на базі екскурсій-оглядів (див. табл. 2.2).

Табл. 2.2

Методи та вправи розвитку монологічного мовлення дітей під час оглядових екскурсій

Метод/Вправа	Мета	Опис виконання	Особливості
Дидактичні картки	Закріплення правильної вимови звуків	Використовуються картки зі звуками, які важко вимовляти; дитина повторює звуки, педагог стимулює правильне вимовляння через гру та заохочення	Мотивує дитину досягати результату, перетворює вправу на цікаву гру
Артикуляційна гімнастика	Формування правильної артикуляції	Дитина повторює звуки після демонстрації педагога правильного положення губ, язика та рота	Дозволяє дитині зрозуміти необхідні рухи для правильної вимови
Стрибок	Комбінування фізичної активності з	Повторення проблемного слова під час	Поєднує рухову активність і розвиток

	мовленнєвою практикою	стрибків на паперових «лататтях», де написано слово	мовлення, сприяє кращому запам'ятовуванню слів
--	-----------------------	---	--

продовж. табл. 2.2

Розмови під час екскурсії	Розвиток словникового запасу та мовної активності	Постійне спілкування з дітьми, обговорення побаченого, стимулювання опису предметів і явищ	Діти слухають нові слова і активно використовують їх у мовленні
Заохочення до розмови	Мотивація до висловлення думок	Педагог заохочує дитину називати предмети, описувати явища, висловлювати бажання словами	Розвиває навички комунікації та правильної вимови
Вправа-повторення	Закріплення нових слів і правильності вимови	Повторення слів кілька разів, іноді розбивання на склади, спостереження за рухами рота	Сприяє точності вимови, запам'ятовуванню фонем та розвитку зв'язного мовлення
Ігрові мовленнєві вправи	Розвиток зв'язного мовлення, активізація словникового запасу	Рольові ігри, інсценування казок або сюжетних сцен за мотивами екскурсії	Стимулює уяву, допомагає засвоїти нову лексику у контексті
Творчі завдання	Формування описового мовлення та письмових	Малювання, колажі, складання оповідань і «альбомів	Закріплює лексичні та граматичні структури,

	навичок	спостережень» із підписами та описами	розвиває творче мислення
Вправи на граматику та словник	Розвиток граматичних навичок і лексичної компетенції	Підбір синонімів та антонімів, узгодження прикметників і іменників, складання речень із новими словами	Систематичне закріплення правил мови через практичні завдання
<i>продовж. табл. 2.2</i>			
Пізнавально-мовленнєві завдання	Розвиток логічного та описового мовлення	Спостереження за явищами та об'єктами, складання описів, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, проведення міні-дослідів	Формує аналітичне мислення, навички опису та узагальнення
Інтерактивні методи	Активізація мовленнєвої діяльності та співпраці	Обговорення аудіо- та відеоматеріалів, робота в групах над спільними текстами, мовленнєві квести	Сприяє розвитку комунікативних навичок та командної роботи

Застосування представлених вправ під час оглядових екскурсій дозволяє систематично розвивати монологічне мовлення дітей старшого дошкільного віку. Дидактичні картки та вправи перед другом сприяють формуванню правильної артикуляції та засвоєнню нових звуків. Стрибок поєднує фізичну активність із мовленнєвими завданнями, що підвищує мотивацію дітей і допомагає краще запам'ятовувати слова. Постійне спілкування вихователя з дітьми під час екскурсії, заохочення до висловлювань і повторення нових слів сприяють активізації словникового запасу, формуванню граматичних навичок та розвитку зв'язного мовлення.

Ігрові мовленнєві вправи та рольові інсценування сприяють формуванню зв'язного мовлення та закріпленню нової лексики у контексті цікавих сюжетів. Творчі завдання, такі як малювання, складання оповідань або ведення «альбому спостережень», розвивають описові навички та стимулюють творче мислення.

Вправи на граматику та словник дозволяють систематично закріплювати мовні правила та формувати лексичну компетенцію, тоді як пізнавально-мовленнєві завдання (спостереження, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, проведення міні-дослідів) сприяють розвитку логічного мислення і вміння висловлювати власні спостереження послідовно та аргументовано.

Інтерактивні методи, зокрема робота з аудіо- та відеоматеріалами, групові завдання та мовленнєві квести, стимулюють комунікативну активність дітей, формують навички співпраці та сприяють більш активному використанню нової лексики у реальних ситуаціях. Крім цього, доцільно дотримуватися методичних порад щодо організації та проведення екскурсій-оглядів (додаток Б).

Таким чином, комплексне використання цих методів забезпечує гармонійний розвиток мовленнєвої компетенції дошкільників, поєднує навчання і практичну діяльність, підвищує мотивацію до спілкування та формує навички логічного, зв'язного мовлення.

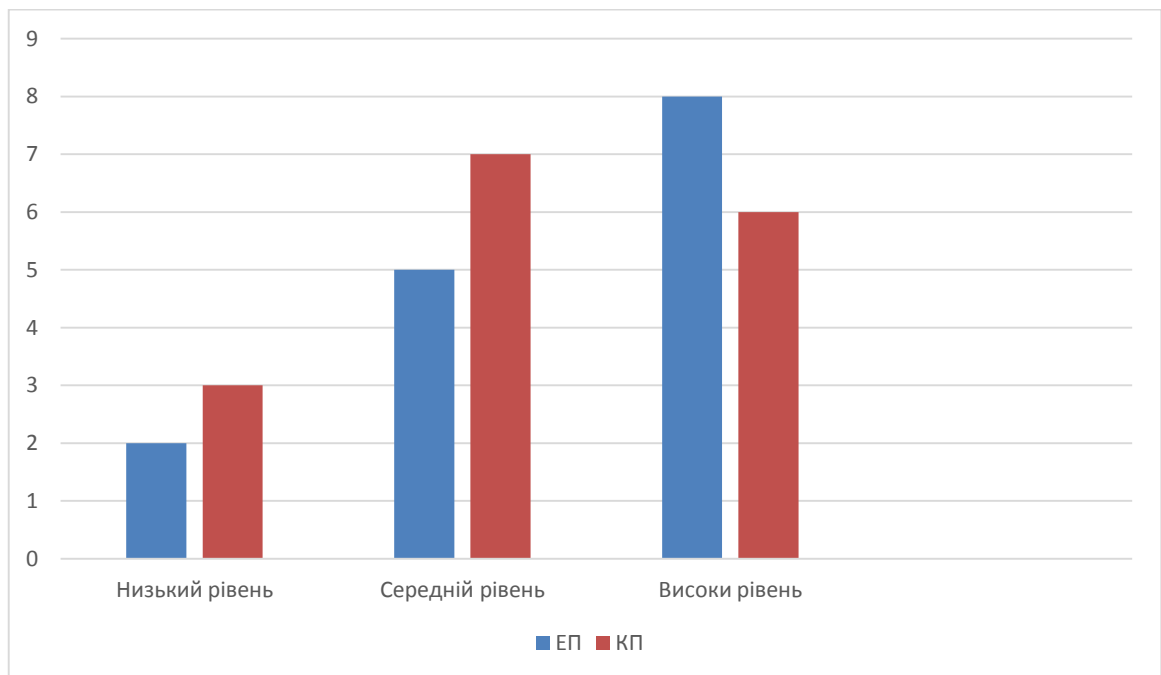
Контрольний етап експерименту проводився з метою оцінки ефективності формувального етапу та визначення динаміки розвитку монологічного мовлення дітей старшого дошкільного віку. На цьому етапі здійснювалося порівняння результатів до й після проведення цілеспрямованих занять і екскурсій, що дозволяло об'єктивно оцінити прогрес дітей та вплив педагогічних методів.

На контрольному етапі використовували повторне тестування словникового запасу та граматичних навичок, аналіз монологічних висловлювань (діти складали опис побачених під час екскурсії об'єктів або

явищ, розповідали про послідовність подій, висловлювали власні судження та аргументи); спостереження за мовленнєвою активністю (фіксувалася здатність дітей підтримувати бесіду, використовувати нові слова у спілкуванні, аргументувати власну думку; зверталася увага на індивідуальні досягнення, самостійність висловлювань та ступінь зацікавленості в мовленнєвій діяльності).

За результатами контрольного етапу визначалися рівні сформованості монологічного мовлення у дітей:

- *Високий рівень*– вільне, логічне, послідовне мовлення, активне використання нової лексики та граматичних конструкцій;
- *Середній рівень*– обмежене або частково логічне мовлення, окремі граматичні помилки, часткове використання нових слів;
- *Низький рівень*– труднощі у побудові монологу, обмежений словниковий запас, потреба в підтримці педагога.

Діаграма 2.2. Рівні розвитку монологічного мовлення дітей після експериментального дослідження

Порівняння результатів контрольного та констатувального етапів дозволило визначити позитивну динаміку розвитку монологічного мовлення, розширення словникового запасу, вдосконалення граматичних навичок та підвищення мовленнєвої активності дітей, що підтвердило ефективність використання оглядових екскурсій та спеціально підібраних мовленнєвих вправ на формувальному етапі.

Результати свідчать про значне зростання кількості дітей із високим рівнем монологічного мовлення. Водночас зменшилася частка дітей із низьким рівнем, що свідчить про ефективність застосованих методів: оглядових екскурсій, мовленнєвих і творчих вправ, систематичного повторення та інтерактивних методик.

Під час контрольного етапу було зафіксовано, що більшість дітей активно використовують слова, введені під час екскурсій та тематичних занять. Середнє число нових слів у монологічному мовленні зросло на 25–30%, а діти стали впевненіше застосовувати їх у контексті опису явищ, предметів та послідовності подій.

Аналіз висловлювань виявив, що покращилася узгодженість слів у реченні; діти почали правильно використовувати відмінки та числівники; збільшилася кількість складних речень із причиново-наслідковими зв'язками.

Ці зміни свідчать про позитивний вплив цілеспрямованих вправ і мовленнєвої практики під час екскурсій на формування граматичних навичок.

Спостереження показали, що після формувального етапу більшість дітей активно висловлюються під час екскурсій, не бояться робити помилки та прагнуть самостійно формулювати монологічні висловлювання. Педагогічні методи стимулювали самостійність, здатність логічно викладати думки та використовувати нову лексику у практичних ситуаціях.

Отже, порівняння даних констатувального та контрольного етапів підтверджує ефективність інтегрованого підходу до розвитку монологічного мовлення через оглядові екскурсії, мовленнєві вправи та інтерактивні

методи. Діти експериментальної підгрупи показали помітну динаміку у всіх ключових показниках мовленнєвої компетенції: лексика, граматика, зв'язність та активність мовлення.

ВИСНОВКИ

Мовленнєва діяльність дітей дошкільного віку охоплює різні види слухання та говоріння, під час яких формуються ключові мовленнєві вміння та навички: здатність сприймати й аналізувати інформацію, будувати логічні висловлювання, формулювати власну думку та передавати її оточенню. Відповідно до Базового компонента дошкільної освіти, кінцевою метою мовленнєвого розвитку є сформованість комунікативної компетентності, що забезпечує дитині можливість ефективно взаємодіяти з навколишнім світом та успішно соціалізуватися.

Розвиток мовлення старших дошкільників є комплексним процесом, у якому взаємодіють знання, вміння, навички та мовна культура, формуючи цілісну мовну особистість. Ефективне формування монологічного мовлення старших дошкільників є ключовим показником мовного розвитку дитини та основою її успішної підготовки до навчання в школі, що обґрунтовує необхідність пошуку ефективних педагогічних засобів і методів стимулювання цього процесу.

Мовленнєвий розвиток старших дошкільників не обмежується лише оволодінням лексиною та граматиною, а включає формування мовної активності, вміння висловлювати власні думки, планувати висловлювання та застосовувати мовні знання в спілкуванні. Крім цього, виступає основою подальшого навчання, соціальної адаптації та розвитку комунікативної компетентності дитини.

Однією з ключових функцій зв'язного мовлення є комунікативна функція, яка реалізується у двох основних формах: монологі та діалозі.

Монолог – це форма мовлення однієї особи, спрямована на сприймання її висловлювань іншими людьми, при цьому він не передбачає миттєвої або безпосередньої реакції слухачів. Монолог дозволяє мовцю послідовно і цілісно викласти думку, описати явища чи події, передати власні враження та оцінки, структуровано викласти інформацію. Особливістю

монологічного мовлення є його логічна завершеність та цілісність, що відрізняє його від діалогу, де висловлювання формуються у відповідь на репліки співрозмовника.

Монологічне мовлення в контексті дошкільної освіти розглядається як інтегральна здатність дитини самостійно формулювати думку, будувати зв'язні висловлювання та виражати свою позицію у мовленні, що є важливою передумовою для подальшого навчання та комунікативної компетентності.

Розвиток монологічного мовлення дітей старшого дошкільного віку ефективний за умови створення сприятливого мовленнєвого середовища, застосування комунікативно-діяльнісного підходу, індивідуалізації та диференціації навчання, активізації мовленнєвої діяльності через різні методи, форми та прийоми роботи, систематичності занять та підтримки з боку педагога, який моделює ситуації спілкування й стимулює творчість дитини.

Екскурсія розглядається як специфічна форма організації навчально-пізнавальної діяльності, що забезпечує можливість безпосереднього спостереження та вивчення різноманітних явищ, предметів і процесів у природних умовах, а також у спеціально створених культурно-освітніх просторах – музеях, виставках, галереях тощо.

Екскурсії є ефективним засобом виховання та навчання, оскільки сприяють гармонійному розвитку всіх аспектів особистості дошкільника. У процесі спілкування формуються основи розуміння навколишнього світу, виховуються моральні якості, пробуджуються позитивні почуття, а також розвиваються когнітивні і мовленнєві навички.

Особливе місце у розвитку мовлення, зокрема монологічного, мають оглядові екскурсії, оскільки забезпечують безпосереднє сприймання об'єктів та явищ навколишнього світу в цілісному контексті.

Порівняння результатів контрольного та констатувального етапів дозволило визначити позитивну динаміку розвитку монологічного мовлення, розширення словникового запасу, вдосконалення граматичних навичок та

підвищення мовленнєвої активності дітей, що підтвердило ефективність використання оглядових екскурсій та спеціально підібраних мовленнєвих вправ на формувальному етапі. Збільшення показників у більшості дошкільників засвідчило, що інтеграція практичного досвіду з цілеспрямованою мовленнєвою роботою забезпечує не лише якісніше засвоєння лексико-граматичного матеріалу, а й сприяє розвитку комунікативної компетентності та здатності до самостійної побудови висловлювань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Т. Мовлення й мислення під час екскурсій. *Дефектолог.* 2019. № 2. С. 11–17.
2. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти). Нова редакція. URL: [Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти \(Державного стандарту дошкільної освіти\) нова редакція | Міністерство освіти і науки України](#)
3. Бенера В., Маліновська Н. Теорія та методика розвитку рідної мови дітей : навч.-метод. посібник. Київ : Видавничий дім : Слово, 2014. 384 с.
4. Білан О.І. Розвиток зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами художньої ілюстрації. *Дошкільна освіта.* 2003. № 1 (1). С. 9–14.
5. Білан О. Навчання розповідання з використанням наочності. Старший дошкільний вік : методичний посібник. Тернопіль : Мандрівець, 2014. 128 с.
6. Білокобилка О. О. Подорож до природи: заняття з розвитку зв'язного мовлення. *Логопед.* 2017. № 8. С. 40–44.
7. Богуш А.М. Методика навчання української мови в дошкільних закладах : навчальний посібник. Київ, 1993. 327 с.
8. Богуш А. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років: монографія. Київ : Слово, 2004. 376 с.
9. Богуш А.М., Гавриш Н.В., Котик Т.М. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах : підручник для студентів вищих навчальних закладів факультетів дошкільної освіти. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2010. 304 с.

- 10.Босак О. На екскурсію до осіннього парку : комплексне заняття з розвитку мовлення для дітей старшої групи. *Дошкільне виховання*. 2018. № 9. С. 25–27.
- 11.Брус М. П. Українське ділове мовлення : навчальний посібник для студентів економічних спеціальностей, 3-є доповнене видання. Івано Франківськ : Тіповіт, 2014. 306 с.
- 12.Гавриш Н. В. Заняття з розвитку мовлення: сучасний підхід. *Дошкільне виховання*. 2022. № 10. С. 3–8.
- 13.Гавриш Н. Інтегроване заняття: робота над помилками. *Дошкільне виховання*. 2018. №7. С. 8–13.
- 14.Гавриш Н. В. Мовлення дитини. Впроваджуємо Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція). *Дошкільне виховання*. 2021. № 3. С. 3–8.
- 15.Гавриш Н.В. Розвиток зв'язного мовлення дошкільнят Київ : Шкільний світ, 2006. 119 с.
- 16.Гавриш Н. Розвиток мовленнєвої творчості в дошкільному віці. Донецьк, 2001. 178 с.
- 17.Гавриш Н.В., Бадер С.О., Стаєнна О.О. Казкові стежиночки. Київ : Генеза, 2017. 32 с.
- 18.Гавриш Н., Безсонова О. Калейдоскоп інформаційно-ігрової творчості дітей : методичні рекомендації щодо використання коректурних таблиць. Київ : Видавничий дім : Слово, 2012. 256 с.
- 19.Гончаренко А. М. Розвиток мовленнєвої компетентності старших дошкільників : навч.-метод. посібник до Базової прогр. розв. дитини дошк. віку «Я у Світі». Київ : Світич, 2009. 160 с.
- 20.Дошкільна лінгводидактика : хрестоматія / упоряд. Богущ А. Київ : Видавн. Дім : Слово, 2005. Частина I та II. 720 с.
- 21.Ємець А. А., Коваленко О.М. Навчаємо дошкільників переказувати. Харків : Вид. група : Основа, 2018. 144 с.

- 22.Іванова Т. Взаємозв'язок мовлення й інтелекту : причини порушень психічного розвитку. *Дефектолог*. 2019. № 11. С. 4–19.
- 23.Імбер В. Формуємо комбінаторні уявлення дітей. *Дошкільне виховання*. 2013. № 11. С. 7–9.
- 24.Калмикова Л. Проблеми з мовленням? Подбаймо про мотиви : діагностика і розвиток мовленнєвих мотивів старших дошкільнят. *Дошкільне виховання*. 2016. № 5. С. 2–5.
- 25.Калмикова Л.О. Формування у дітей старшого дошкільного віку мовленнєвої діяльності: діагностико-розвивальний комплекс: навч.-метод. посіб. К.: Видавничий Дім : Слово, 2016. 384 с.
- 26.Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні : наук.-метод. посібник / Наук. ред. О. Кононко. Київ : Ред журн. «Дошкільне виховання», 2003. 243 с.
- 27.Крутій К. Діагностика мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. Запоріжжя : ЛПКС, 2005. 208 с.
- 28.Крутій К. Інтеграція в дошкільній освіті як інноваційне явище, або що треба знати про інтеграцію. *Дошкільне виховання*. 2018. № 7. С. 2–7.
- 29.Крутій К. Методика проведення індивідуальних занять із мовленнєвопасивними дітьми дошкільного віку. Запоріжжя : ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2003. С. 262–289.
- 30.Крутій К. Створення мовленнєвого середовища: теоретичні засади і практична реалізація. Запоріжжя : ТОВ «ЛПКС» Лтд, 2006. 168 с.
- 31.Крутій К. Сучасне заняття та освітні ситуації. *Дошкільне виховання*. 2016. № 9. С. 6–10.
- 32.Крутій К., Кулинич О., Погрібняк Н. Конспекти занять з художньо мовленнєвої діяльності дітей молодшого дошкільного віку. Запоріжжя : ТОВ «ЛПКС» Лтд, 2009. 160 с.
- 33.Логвинчук С. Л. Дидактичні ігри, вправи, творчі завдання: розвиток мовленнєвої компетентності дошкільників : методичний посібник. Харків : Основа, 2013. 191 с.

- 34.Луцан Н.І. Лінгводидактичні проблеми розвитку мовлення дітей дошкільного віку. *Дошкільна освіта*. 2004. № 4 (6). С. 9–14.
- 35.Луценко І. Дитина і дорослий: вчимося спілкуватися. Готуємось до мовленнєвого спілкування з дошкільниками. Київ : Світич, 2013. 208 с.
- 36.Луценко І. Мовленнєвому заняттю – комунікативну мету. *Дошкільне виховання*. 2002. № 1. С. 16–17.
- 37.Луценко І.О. Розвиваємо мовлення і спілкування. Київ : Аконіт, 2006. 66 с.
- 38.Наумчук М.М., Будна Н.О. Розвиток зв'язного мовлення учнів 1-4 класів. Тернопіль : Навчальна книга - Богдан, 2001. 64 с.
- 39.Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Рідна мова / упоряд. авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2010. 436 с.
- 40.Освітня програма «Впевнений старт» для дітей старшого дошкільного віку / Н. В. Гавриш, Т.В. Панасюк, Т.О. Піроженко, О.С. Рогозянський, О.Ю. Хартман, А.С. Шевчук / за заг. наук. ред. Т.О. Піроженко. Київ : Українська академія дитинства, 2017.
https://vstart.com.ua/files/programa_vpevnenii_start_2017.pdf
- 41.Пасічник А. Навчання переказу: формування монологічної компетентності. *Дошкільне виховання*. 2008. №11. С. 12–16.
- 42.Піроженко Т. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника. Тернопіль : Мандрівець, 2010. 152 с.
- 43.Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка : підручник, 2-ге вид., доповн. Київ : Академвидав, 2013. 464 с.
- 44.Придумай слово: мовні ігри для дошкільнят / В.Сухар. Харків : Ранок, 2011. 160 с.
- 45.Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / О. І. Білан, за заг. ред. О.В. Низковської. 256 с.
- 46.Рібцун Ю. Мовленнєві намистинки для маленької дитинки : навч. метод. посібник. Київ : Літера ЛТД, 2010. 160 с.

- 47.Рібцун Ю. Сходінками правильного мовлення : навч.-методич. посібн. Тернопіль : Мандрівець, 2017. 240 с.
- 48.Савчин М. Вікова психологія : навч. посіб. Київ : ВЦ : Академія, 2017. 164.
- 49.Семенюк Р. Сучасні вимоги до підготовки та проведення занять із мовленнєвого спілкування з дітьми раннього та дошкільного віку. *Палітра педагога*. 2009. №5. С. 15–16.
- 50.Суятинова К. Національно-мовленнєва особистість: стан дослідження дефініції. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5 : Педагогічні науки : реалії та перспективи* : зб. наук. праць. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 85. С. 204–207.
- 51.Табака О.М. Інтеграційні аспекти мовленнєвого розвитку дошкільника. *Забезпечення якісної підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти в процесі використання сучасних технологій* : зб. наукових праць. Хмельницький, 2018. С. 335–341.
- 52.Табака О.М. Мовленнєва компетентність як важлива характеристика особистості дитини старшого дошкільного віку. *Майстерність комунікації у мистецькій і професійній освіті* : зб. наук. праць, Житомир : ЖДУ імені І. Франка, 2020. С.42–44.
- 53.Табака О. Розвиток мовлення дошкільнят: актуальні проблеми, шляхи розв’язання. *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика». 2021. Вип. 40. Том 3. С. 213–218.
- 54.Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти. Київ : Літера ЛТД, 2006. 126 с.
- 55.Яловська О. Пальчики дошкільнят: розвиваємо руку – розвиваємо мозок. Тернопіль : Мандрівець, 2010. 228 с.

56. Я у Світі. Програма розвитку дитини від народження до шести років / О.П. Аксьонова, А.М. Аніщук, Л.В. Артемова та ін.; наук. кер. О.Л. Кононко. Київ : ТОВ «МЦФЕР – Україна», 2019. 488 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

КОНСПЕКТ ЗАНЯТТЯ

з розвитку мовлення для старшої групи
на основі екскурсії-огляду в осінній парк

Тема: Екскурсія-огляд «Осінній парк: спостерігаємо, описуємо, розповідаємо».

Вік: старша група.

Освітня лінія: мовлення дитини.

Тип заняття: комбіноване (спостереження – аналіз – мовленнєва діяльність).

Мета мовленнєва:

- формувати вміння дітей будувати описові висловлювання на основі безпосередніх вражень (5–7 речень);
- розвивати активний словник з теми «Осінь» (жовтогарячий, кленове листя, шурхотить, опадає, хмарне небо);
- учити використовувати порівняння та образні характеристики;
- розвивати логічність висловлювання через опорні слова: «спочатку», «потім», «далі», «наприкінці».

Пізнавальна:

- збагачувати спостереженнями щодо змін у природі восени;
- формувати вміння виділяти ознаки об'єктів: колір, форма, структура, стан.

Виховна:

- виховувати спостережливість, інтерес до природи, дбайливе ставлення до навколишнього середовища.

Матеріали та обладнання: план-схема опису об'єкта (картки: колір, форма, частини, порівняння), картки з опорними словами-зв'язками, фотоапарат або планшет для фіксації об'єктів, «Осінній мішечок слів» (картки з прикметниками й дієсловами), малі блокноти-спостережники для дітей.

Хід заняття

1. Організаційний момент.

Вихователь: «Сьогодні ми вирушаємо в осінній парк, щоб уважно його роздивитися і навчитися описувати красу осінньої природи так, як це роблять дослідники й письменники».

Повторення правил поведінки під час екскурсії.

2. Екскурсія-огляд у парк.

2.1. Загальний огляд.

Вихователь пропонує дітям оглянути територію.

Запитання:

- Яким ви бачите парк сьогодні?
- Які кольори переважають?
- Що змінилося порівняно з літом?

Очікувані мовленнєві акценти: жовті, багряні, золотаві, туманне повітря, вітерець, опале листя.

Детальне спостереження за об'єктами (3 об'єкти).

Об'єкт 1: Клен

Запитання:

- Яке листя у клена? Якого кольору? Якої форми?
- На що схожі кленові листки?
- Чи шурхотить листя під ногами?

Мовленнєві опори: «розлога крона», «глибокі вирізи», «листя наче долоньки», «листя кружляє».

Об'єкт 2: Кущ калини (або інший яскравий чагарник)

Запитання:

- Якого кольору ягоди/листя?
- Який вигляд має кущ восени?
- Чому його помітно здалеку?

Мовленнєві опори: «кармінові ягоди», «гіркуватий запах», «листя пурпурове».

Об'єкт 3: Алея (або галявина).

Запитання:

- Як виглядає доріжка?
- Як рухається вітер?
- Що чути навколо?

Мовленнєві опори: «листя падає тихо, як сніжинки», «вітер піднімає золотий вихор», «алея вкрита килимом».

Фіксація вражень.

- Діти роблять позначки у спостережнику.
- Короткі усні міні-описи (2–3 речення про кожний об'єкт).

3. Повернення до групи. Узагальнення пережитого.

- Вихователь пропонує пригадати три об'єкти спостереження.
- Діти обирають картки-символи для побудови плану опису.
- Вихователь демонструє план:

1. Що це?
2. Який має вигляд?
3. Частини, деталі.
4. Особливість.
5. Моя думка про нього.

4. Мовленнєва робота.

Колективний опис «Осінній клен» (моделювання). Вихователь допомагає дітям вибудувати 6–7 послідовних речень з опорними словами «спочатку», «потім», «далі», «наприкінці».

Гра «Осінній мішечок слів». Діти витягують картку (наприклад: «жовтогарячий», «шурхотить», «кружляє», «пурпуровий») і мають використати слово в своєму описі.

Індивідуальні описи. Кожна дитина складає усну розповідь про один із об'єктів (5–7 речень).

Орієнтовні мовленнєві конструкції: «Спочатку я помітив...», «Особливо мене здивувало...», «Мені здалося, що...», «Я думаю, що цей об'єкт восени...».

Підсумок заняття.

- Обговорення: «Що вам найбільше сподобалося в осінньому парку?»
- «Які слова допомогли сьогодні точніше описувати?»
- Вихователь акцентує на вміннях: спостерігати – визначати ознаки – будувати опис.

Подальша діяльність

- Створення колективної ілюстрованої книжки «Наш осінній парк».
- Домальовування об'єктів та підписування їх короткими описами.
- Підготовка усної розповіді для батьків або молодшої групи.

Додаток Б**МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ****до організації і проведення екскурсій-оглядів у закладі дошкільної освіти**

Екскурсія-огляд є ефективною формою організації пізнавальної та мовленнєвої діяльності дошкільників, що забезпечує прямий сенсорний досвід, активне спостереження, розвиток словника та зв'язного мовлення.

1. ПІДГОТОВЧИЙ ЕТАП.**1.1. Визначення мети й завдань**

- Чітко прописати мовленнєві, пізнавальні та виховні завдання (не більше 2–3 ключових на кожен аспект).
- Передбачити можливість формування нових понять, збагачення словника, розвиток описового та пояснювального мовлення.

1.2. Вибір маршруту.

- Місце екскурсії має бути доступним, безпечним, інформаційно насиченим.
- Маршрут потрібно планувати з урахуванням інтересів дітей та вікових можливостей.

- Бажано передбачити 3–4 ключові об'єкти спостереження.

1.3. Актуалізація попереднього досвіду дітей.

- Провести попередню бесіду: пригадати явища, що спостерігали раніше; уточнити уявлення; підвести до теми.
- Використати ілюстрації, короткі відеофрагменти, фотографії, щоб закласти основу для точного спостереження.

1.4. Підготовка мовленнєвих опор.

- Визначити орієнтовний словник: прикметники, дієслова, іменники за темою.

- Підготувати картки-символи (колір, форма, частини, функції).
- Продумати план майбутньої розповіді (опис, порівняння, послідовність подій).

1.5. Інструктаж із безпеки.

- Правила пересування, групової дисципліни, використання обладнання.
- Нагадування про бережне ставлення до природи.

2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕКСКУРСІЇ-ОГЛЯДУ.

2.1. Стиль педагогічного супроводу.

- Вихователь виступає як організатор спостереження та модератор мовлення.

- Коментарі мають бути лаконічними, спрямованими на загострення уваги дітей на суттєвих ознаках.

- Педагог ставить відкриті запитання, які стимулюють опис, аналіз і порівняння.

2.2. Структура спостереження.

1. Загальне враження: що діти бачать навколо.

2. Виділення ключових об'єктів: вибір 2–4 об'єктів із вираженими ознаками.

3. Детальне спостереження: форма, колір, величина, частини, особливості поведінки чи змін.

4. Слухові, зорові, тактильні враження: шум листя, рух вітру, запахи, фактура.

5. Узагальнення: «Що об'єднує всі ці об'єкти?», «Що їх відрізняє?».

2.3. Мовленнєва активізація у процесі спостереження.

- Вправи з добору прикметників і порівнянь: «Які слова допоможуть нам описати цей об'єкт?»

- Використання фраз-початків: «Мені здається, що...», «Цей об'єкт вирізняється тим, що...».

- Постановка проблемних запитань, що стимулюють роздум: «Чому листя опадає?» «Чому тут світліше, ніж під іншим деревом?»

2.4. Фіксація результатів спостереження.

- Фото, малюнки, короткі нотатки (для старших дітей).
- Збір природного матеріалу (листя, жолуді), якщо це дозволено.

3. ПІСЛЯЕКСКУРСІЙНИЙ ЕТАП.

3.1. Узагальнення вражень.

- Бесіда після повернення: актуалізація всього побаченого, обговорення вражень.

- Робота з планом опису, схематизація (модель опису: «загальний вигляд – частини – особливість – моя думка»).

3.2. Організація мовленнєвої діяльності.

- Колективне моделювання опису.
- Індивідуальні розповіді дітей із підтримкою опорних слів і планів.
- Створення міні-текстів: опис, порівняння двох об'єктів, коротка замальовка-спостереження.

3.3. Творчі форми узагальнення.

- «Книга спостережень групи».
- Ілюстративна виставка «Що ми бачили на екскурсії».
- Театралізація або інсценізація коротких сюжетів, пов'язаних із темою.
- Складання сенканів, описових віршиків (для старшої групи).

4. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ПЕДАГОГА.

4.1. Дотримання логіки спостереження.

- Переходити від загального до часткового й знову до узагальнення.
- Не перевантажувати дітей надлишковими об'єктами.

4.2. Використання мовленнєвих зразків.

- Педагог демонструє короткі, точні моделі опису.
- Зразок має бути орієнтиром, але не «дублювати» розповідь дітей.

4.3. Поступове ускладнення.

- Молодші діти: 1–2 об'єкти, опора на прості запитання.

- Старші діти: 3–4 об'єкти, введення порівнянь, використання логічних зв'язок.

4.4. Інтеграція з іншими освітніми лініями.

- Природничий розвиток: спостереження за змінами.
- Мистецтво: передача вражень у малюванні.
- Логіко-математичний: порівняння, класифікація об'єктів.

4.5. Атмосфера спільного дослідження.

- Уникати надмірного повчального тону.
- Створювати ситуації відкриття: «Давайте перевіримо», «Порівняймо», «Послухаймо».

- Заохочувати висловлювання власних думок та інтерпретацій.

5. ПОШИРЕНІ ПОМИЛКИ, ЯКИХ СЛІД УНИКАТИ

- Занадто довга вступна бесіда перед виходом.
- Вибір маршруту без достатньої кількості виразних об'єктів.
- Надмірне домінування вихователя у розмові – діти мають говорити більше.

- Механічне перерахування ознак без їх осмислення.
- Поспіх, відсутність часу для вільного спостереження.

6. РЕЗУЛЬТАТИ, ЯКИХ СЛІД ДОСЯГТИ

Після систематичних екскурсій-оглядів діти:

- вміють виділяти головні ознаки об'єктів;
- правильно використовують словник за темою;
- складають послідовні описові висловлювання;
- ставлять запитання та відповідають на них;
- проявляють сформовану спостережливість і зацікавлення природою.